

B. van der Ploeg

No. 2.160

**OPLEIDING EN BIJSCHOLING VAN TUINDERS
IN HET ZUIDHOLLANDS GLASDISTRICT**

SIGN: L26-2.160
EX. NO: A
MLV: 8247270

Oktober 1982

Landbouw-Economisch Instituut

Afdeling Structuuronderzoek

102539

REFERAAT

OPLEIDING EN BIJSCHOLING VAN TUINDERS IN HET ZUIDHOLLANDS GLASDISTRICT

Ploeg, B. van der

Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut 1982

68 pag., tab., krt.

De ondernemers in het Zuidhollands Glasdistrict hebben in vergelijking met hun collega's in andere agrarische gebieden, in het algemeen weinig schoolopleiding gevolgd. Slechts 6% van de ondernemers tot 38 jaar had in 1981 een middelbare tuinbouw-schoolopleiding. Driekwart van de tuinders had echter in aansluiting op het volledig dagonderwijs wel deelgenomen aan deeltijd-onderwijs, met name op de vakschool (leerlingstelsel) of in de vorm van een algemene tuinbouw avondcursus.

De tuinders zijn van mening dat het vak pas in de praktijk wordt geleerd. Hierbij zijn de contacten met collega's erg belangrijk. Deze contacten worden steeds meer georganiseerd in studieclubs. De benadering van de bedrijfsvraagstukken vindt hierdoor meer systematisch plaats en het bedrijfsleven, de voorlichting en het onderzoek kunnen hun informatiestroom op deze studieclubs richten.

De meeste tuinders waren al bij het ouderlijk bedrijf betrokken toen zij nog op school zaten. Het was voor hen indertijd vanzelfsprekend zo vroeg mogelijk de praktijk in te gaan. Deze vanzelfsprekendheid is momenteel doorbroken. De meeste tuinders zijn van mening dat een aanstaand tuinder momenteel meer schoolopleiding moet hebben dan zij zelf hebben gehad. Als ideale schoolopleiding voor een aanstaand tuinder wordt het meest genoemd een combinatie van algemeen vormend onderwijs (b.v. mavo) en middelbare tuinbouwschool. Aanstaande tuinders zouden vervolgens meer praktijkervaring dan momenteel gebruikelijk moeten opdoen buiten het ouderlijk bedrijf.

Opleiding/Agrarisch onderwijs/Bijbscholing/Glastuinbouw/
Zuidhollands Glasdistrict

Inhoud

	blz.
WOORD VOORAF	5
BELANGRIJKSTE DEFINITIES EN BEGRIPPEN	7
SAMENVATTING	9
CONCLUSIES	16
1. HET ONDERZOEK	18
1.1 Probleemstelling	18
1.2 Achtergronden: eisen van het beroep en leerwegen	19
1.3 Doel en opzet onderzoek	21
2. BASISOPLEIDING EN BIJSCHOLING	23
2.1 Inleiding	23
2.2 Basisopleiding	23
2.3 Bijscholing	27
3. INFORMELE OPLEIDING	29
3.1 Inleiding	29
3.2 Informele opleiding	29
3.3 Informele leeromgeving van gevestigde tuinders	32
3.4 Betekenis centrum voor tuinders	35
4. OORZAKEN KORTE SCHOOLOPLEIDING	37
4.1 Inleiding	37
4.2 Redenen om van school te gaan	37
4.3 Oriëntatie in de jeugdperiode	40
5. GEVOLGEN BEPERKTE BASISOPLEIDING	44
5.1 Rendement naar oordeel tuinder	44
5.2 Basisopleiding en wijze van beroepsuitoefening	48
5.3 Compensatie beperkte basisopleiding door informele opleiding en bijscholing?	53
5.4 De gevolgen voor het centrum: de bijdrage van tuinders aan het centrum	54
6. GEWENSTE OPLEIDING	57
6.1 Inleiding	57
6.2 Opvatting over de gewenste opleiding	57
6.3 Behoefte aan hogere tuinbouwschool in het gebied	62
6.4 Behoefte aan scholing van medewerkers	63
BIJLAGEN	65
LITERATUUR	67

Woord vooraf

De resultaten die worden geboekt door verschillende agrarische ondernemers, lopen sterk uiteen. Dit geldt ook voor ondernemers die onder vergelijkbare omstandigheden verkeren. Met name in de glastuinbouw bestaan bovendien grote verschillen in bedrijfsuitkomsten tussen de productiecentra.

Het Zuidhollands Glasdistrict mag worden beschouwd als een toonaangevend productiegebied, maar tevens als een gebied met een laag (formeel) opleidingsniveau van de ondernemers.

In deze publikatie wordt een beeld geschetst van de wijze waarop tuinders in het Zuidhollands Glasdistrict zich hebben voorbereid op hun beroep en hoe zij blijven bij de snelle ontwikkelingen op hun vakgebied. Ook wordt ingegaan op de relatieve betekenis van schoolopleiding in dat geheel.

De behoefte aan meer inzicht in deze problematiek is naar voren gekomen in een regionale "Werkgroep Agrarisch Onderzoek" (Westland). Vervolgens is het onderzoek bij het LEI aangevraagd door de Provinciale Raad voor de Bedrijfsontwikkeling in de Landbouw voor Zuid-Holland. Het onderzoek is begeleid door de regionale werkgroep.

Het LEI is alle betrokkenen, en in het bijzonder de tuinders die hun medewerking verleenden aan de enquête, erkentelijk voor hun bijdrage aan dit onderzoek. De uitvoering was in handen van Ir. B. van der Ploeg van de afdeling Structuuronderzoek.

De Directeur

B. de Veer)

Den Haag, oktober 1982

Belangrijkste definities en begrippen

ZHG:

- Zuidhollands Glasdistrict: CBS-landbouwgebieden het Westland; de Droogmakerijen; Delf- en Schieland.

OPLEIDING:

- proces waardoor een (aanstaand) tuinder de voor het beroep vereiste bekwaamheden verkrijgt (of beroepsqualificatie).

BASISOPLEIDING:

- beroepsqualificatie terwijl het beroep nog niet in alle facetten wordt uitgeoefend
(operationeel: schoolopleiding + deeltijdonderwijs tot 20 jaar = aantal standaardsschooljaren, omschreven in hoofdstuk 2).

BIJSCHOLING:

- beroepsqualificatie terwijl beroep reeds in alle facetten wordt uitgeoefend
(operationeel: vanaf 20 jaar).

FORMELE OPLEIDING OF FORMELE LEERWEG:

- opleiding in een speciaal voor dit doel georganiseerde omgeving
(operationeel: schoolopleiding).

INFORMELE OPLEIDING OF INFORMELE LEERWEG:

- opleiding in het veld van de beroepspraktijk
(operationeel: leren door eigen ervaring of door overdracht van anderen die in het beroep werkzaam zijn dan wel vanuit het ouderlijke, met het beroep verweven, milieu).

NIET-FORMELE OPLEIDING:

- opleiding in georganiseerde leeromgeving, gecombineerd met informele opleiding
(operationeel: deeltijdonderwijs, i.c. cursussen en vakschool/leerlingstelsel).

ONDERWIJS:

- georganiseerd leren (niet alleen voor beroepsqualificatie).

INFORMEEL CENTRUM:

- niet-georganiseerd netwerk van bedrijfsfunctionele contacten met collega's
(operationeel: collega's van wie men leert, die fungeren als voorbeeld dan wel als bron van informatie en advies).

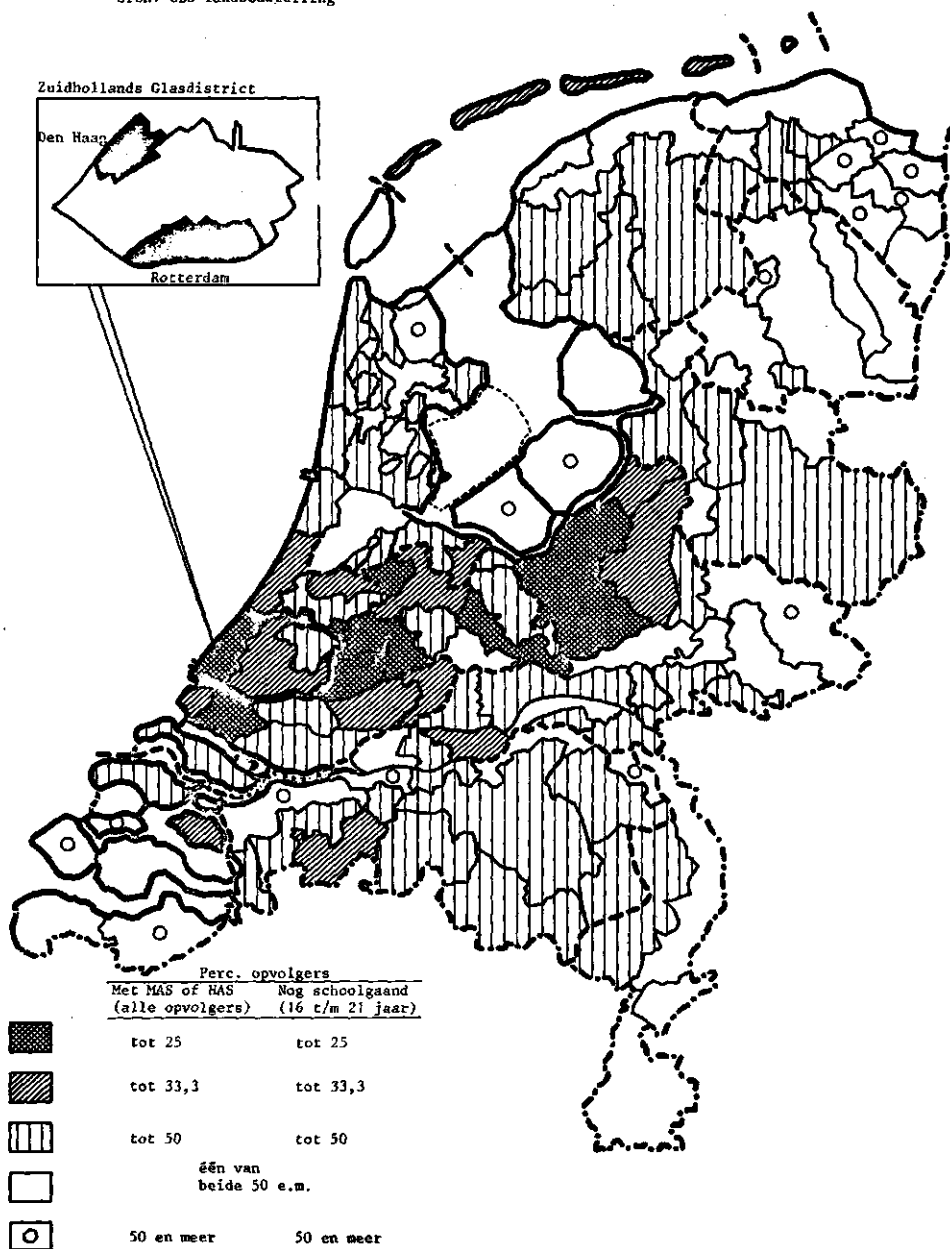
FORMEEL CENTRUM:

- georganiseerde contacten met collega's en bedrijven en instellingen die van belang zijn voor de beroepsuitoefening
(operationeel: studieclubs, andere "eigen organisaties", overheidsdiensten ten behoeve van bedrijfstak, andere dienstverlenende bedrijven).

STUDIECLUB:

- club van tuinders die zich gezamenlijk op bedrijfsvraagstukken oriënteren; aanvankelijk alleen op teelttechnische vraagstukken, nu soms ook op andere (gesubsidieerde activiteiten van de studieclubs, dit wil zeggen cursussen met minstens 24 lesuren, zijn tot de bijscholing gerekend).

Kaart 1 Schoolopleiding van opvolgers per CBS-landbouwgebied (1980)
bron: CBS-landbouwteiling

Samenvatting

1. Het onderzoek

De tuinders uit het Zuidhollands Glasdistrict hebben in het algemeen weinig schoolopleiding. Aan het ondernemerschap worden echter steeds hogere eisen gesteld doordat de bedrijven snel groter en qua bedrijfsvoering gecompliceerder zijn geworden.

Het Landbouw-Economisch Instituut heeft tegen deze achtergrond een onderzoek gedaan naar de problematiek van de opleiding van tuinders in het ZHG. Hiertoe is in dit gebied in het najaar van 1981 een enquête gehouden onder 233 tuinders jonger dan 38 jaar. Deze enquête richtte zich op de volgende vragen:

1. Wat is de opleidingssituatie; basisopleiding en bijscholing?
2. Welke zijn de oorzaken van het grote aantal kortdurende schoolopleidingen?
3. Welke zijn de gevolgen?
4. Wat is de gewenste opleiding?

2. Basisopleiding en bijscholing

Schoolopleiding en cursussen

De meeste tuinders (94%) gingen na het eerste vervolgonderwijs zo snel mogelijke de praktijk in. Slechts weinigen (6%) zijn na de lagere tuinbouwschool doorgegaan naar de middelbare tuinbouwschool. Een niet onbelangrijk aantal heeft zelfs de lagere tuinbouwschool niet afgemaakt. Van de tuinders die na de lagere school naar het algemeen vormend of niet-agrarisch beroepsonderwijs gingen (24%) heeft een nog groter deel het eerste vervolgonderwijs niet afgemaakt. Een aantal van deze tuinders is alsnog naar de lagere tuinbouwschool gegaan. In totaal blijkt 82% van de onderzochte groep deze school te hebben bezocht.

Veel tuinders (72%) hebben voor hun twintigste jaar deelgenomen aan deeltijdonderwijs. Bij de tuinders zonder agrarische schoolopleiding is de algemene tuinbouw cursus de meest voorkomende vorm van deeltijdonderwijs. Bij hun collega's met een voltwoide opleiding aan de lagere tuinbouwschool is dit de vakschool of (het) leerlingstelsel. Voor het overige zijn in deze periode vooral technische cursussen (lassen) gevolgd. In het volgende overzicht is behalve de schoolopleiding ook het deeltijdonderwijs - tot 20 jaar - uitgedrukt in standdaardschooljaren (evenals onvolledige schooljaren).

Percentage tuinders naar aantal standaardschooljaren basisopleiding (= schoolopleiding na de lagere school + deeltijdonderwijs tot 20 jaar).

tot 2 jaar	16%
2 - 4 jaar	31%
4 - 6 jaar	38%
6 - 8 jaar	12%
8 e.m. jaar	3%
Totaal	<u>100%</u>

De tuinders met 2 tot 4 standaardschooljaren volgden in de meeste gevallen een opleiding aan een lagere tuinbouwschool-oudestijl, dit wil zeggen met onvolledige schoolweken. De basisopleiding is in het algemeen omvangrijker naarmate de tuinders jonger zijn. Het verschil is groot - zelfs binnen het beperkte leeftijds-traject van de onderzochte groep - doordat verschillende factoren in dezelfde richting werken (uitbreiding programma op de lagere tuinbouwschool, een kleiner aantal zeer vroege schoolverlaters, toenemende deelname aan leerlingstelsel, meer leerlingen naar de middelbare tuinbouwschool en uitbreiding van de duur van deze school).

Vanaf het twintigste jaar wordt relatief weinig meer deelgenomen aan deeltijdonderwijs, wellicht doordat het bedrijf de tuin-der dan volledig in beslag gaat nemen. In de periode 20 t/m 24 jaar heeft één derde van de tuinders aan bijscholing gedaan, daarna één vijfde (exclusief studieclub). De gevolgde cursussen sluiten meestal direct aan bij plannen of problemen die men op dat moment heeft (b.v. evto-cursus in verband met geplande opvolging). Tuinders nemen in het algemeen meer deel aan bijscholing naarmate zij meer basisopleiding hebben.

3. Informele opleiding

De meeste tuinders (90%) zijn op een glasbedrijf opgegroeid. Bovendien was er gewoonlijk sprake van een nauwe verwevenheid van het gezinsleven met het bedrijfsgebeuren. Zo kon het gebeuren dat een deel van de tuinders (29%) al op tienjarige leeftijd een eigen hoekje in de kas had of een stukje open grond om zelf te kweken. Men was niet alleen zelf al vroeg met het latere beroep bezig maar zag ook anderen, met name de vader, hierin functioneren: zoiets als "learning from model" kon daardoor een veel grotere rol spelen dan in andere sectoren van onze samenleving.

Veel tuinders werden al vroeg ingeschakeld bij het werk. Op tienjarige leeftijd hielp 45% regelmatig, met 15 jaar zelfs 84%. Een meerderheid (62%) werkte met 15 jaar vrijwel dagelijks thuis of op een ander tuinbouwbedrijf. In de loop van de jaren kreeg de betrokkenheid bij het bedrijf een serieuzer karakter. Met 33% van

de aanstaande tuinders werd op vijftienjarige leeftijd al overlegd over de te nemen beslissingen; met 18 jaar was dit opgelopen tot 62%. Dit ging echter veelal alleen over de teelttechnische en organisatorische aspecten. De tuinders met meer schoolopleiding kregen in het algemeen eerder inzicht in de financiële aspecten van het bedrijf.

Veel tuinders zijn al vrij snel een eigen bedrijf begonnen: ongeveer de helft op eenentwintigjarige leeftijd of snel daarna. Vooral in de eerste jaren als tuinder zijn waarschijnlijk de contacten met anderen, met name familie, belangrijk. Ook later beschouwt men gewoonlijk bepaalde collega's als de belangrijkste bronnen van informatie en advies. De contacten met collega's kregen in het recente verleden een meer georganiseerd (en zakelijk) karakter met name door de toegenomen betekenis van de studieclubs.

4. Oorzaken korte schoolopleiding

Van school gaan meteen na het beëindigen van de lagere tuinbouwschool - of eerder - werd indertijd door de meeste tuinders als vanzelfsprekend ervaren. Dit kwam doordat men vanuit de omgeving - ouders, vrienden, leraren - slechts zelden te horen kreeg dat het verstandig zou zijn verder te leren. Waardoor werd deze vanzelfsprekendheid verder bepaald? Als belangrijkste argumenten om vroeg van school te gaan komen naar voren:

1. had geen zin verder te leren;
2. was thuis nodig op het bedrijf.

Meteen van school was zelden een bewuste keus, ingegeven door de overweging dat veel vroege praktijkervaring de beste voorbereiding op het tuindersberoep zou zijn. Veel geënquêteerden zijn al op jonge leeftijd zelfstandig tuinder geworden. Ze zijn echter in het algemeen niet bewust vroeg van school gegaan om dit te kunnen realiseren.

Ook een positieve betrokkenheid op de praktijk - van school omdat de praktijk trok - wordt zelden genoemd als belangrijkste reden om vroeg van school te gaan. Gevraagd naar de reden van het meehelpen op het bedrijf - al tijdens de schoolperiode - wordt echter juist veelal gezegd dat dit primair gebeurde omdat men het zelf wilde en niet omdat het moest. Er blijkt op dit punt nogal eens sprake te zijn van een zekere tweeslachtigheid; niet alleen wordt een positieve betrokkenheid op de praktijk vrij zelden genoemd als belangrijkste reden om vroeg van school te gaan maar ook zijn (spontaan) nogal eens opmerkingen gemaakt in de geest van "je hebt eigenlijk weinig aan je jeugd gehad omdat het altijd werken geblazen was".

Het vroeg van school gaan valt in het algemeen niet te verklaren vanuit één factor maar wel vanuit een complex van overwe-

gingen en omstandigheden:

- iedereen doet het;
- op school is ook niet alles;
- je werkt al veel thuis en men kan je daar goed gebruiken;
- je wordt toch tuinder (en dan heb je geen diploma's nodig).

Aan de uiteindelijke beslissing (vroeg) van school te gaan is een proces van versterkte oriëntering op het tuinbouwbedrijf voorafgegaan. De indruk is dat de sterke gerichtheid op de dagelijkse werkzaamheden van - met name de vader - daarbij een belangrijke rol speelt. Dit blijkt onder meer uit het gegeven dat relatief veel van de geënuquëeerden die wel langer naar school zijn gegaan een vader hebben die als tuinder sterk op nieuwe ontwikkelingen was georiënteerd en actief was buiten het bedrijf.

Het zou overdreven zijn te stellen dat het ontwikkelen van de sterke praktijkgerichtheid uitsluitend werd gestimuleerd door de vaders. Het totale gezinsklimaat is sterk verweven met het tuindersberoep, mede omdat ook het merendeel van de moeders in de tuinbouw en in het ZHG is opgegroeid. Toch valt er een verschil te onderkennen tussen de rol van beide ouders. In het algemeen heeft de moeder meer belangstelling voor het leren op school getoond dan de vader.

Ook de beschikbaarheid van een geschikte school in de omgeving is een belangrijke factor. De oudste geënuquëeerden, 34 jaar en ouder, konden alleen naar een middelbare tuinbouwschool buiten het gebied. Van hen heeft dan ook een nog kleiner deel verder geleerd dan van jongere geënuquëeerden. Waarschijnlijk is de vanzelfsprekendheid waarmee de jongeren vroeg van school gingen tot op zekere hoogte een gevolg van het ontbreken van een middelbare tuinbouwschool in de voorafgaande periode (effect van na-ijlen): slechts tot op zekere hoogte omdat het opheffen van de regionale school in een weer verder verleden vooral een gevolg zal zijn geweest van de vanzelfsprekendheid waarmee aanstaande tuinders zeer vroeg de praktijk ingingen.

5. Gevolgen van een beperkte basisopleiding

Visie van tuinders

Drickwart van de geënuquëeerden met lagere tuinbouwschool zegt - achteraf gezien - niets of vrij weinig aan deze opleiding te hebben gehad. Het oordeel over de lagere tuinbouwschool-nieuwe stijl is minder negatief dan over de lagere tuinbouwschool-oude stijl. Een rol kan spelen dat de kennis die is opgedaan op de lagere tuinbouwschool-nieuwe stijl minder tijd heeft gehad om te verouderen. Een positief oordeel wordt namelijk het meest gegeven door tuinders die concreet weten aan te geven in welk opzicht zij iets aan de lagere tuinbouwschool hebben gehad (m.n. teelttechnische kennis), terwijl anderen het meer vage "algemene ontwikkeling als tuinder" noemen.

Het oordeel over de middelbare tuinbouwschool is in de algemeen aanmerkelijk positiever en dit geldt in het bijzonder voor degenen die weten te concretiseren wat men aan de opleiding heeft gehad (m.n. economisch bedrijfsbeleid). De deelnemers aan een Vak-schoolopleiding/Leerlingstelsel oordelen hierover vrijwel unaniem positief (m.n. teelttechnische kennis).

Niet in dezelfde mate maar wel overwegend positief, reageren ook de ex-leerlingen van scholen voor "niet-agrarisch onderwijs"; men vindt in de meeste gevallen dat men veel of vrij veel aan deze opleiding heeft gehad, niet als tuinder maar wel persoonlijk of algemeen maatschappelijk.

Heeft meer schoolopleiding ook bezwaren? De verwachting van de tuinders die vroeg van school zijn gegaan ten aanzien van de middelbare tuinbouwschool is neutraal of zwak positief: men wordt daardoor een iets betere tuinder of het maakt niets uit. Tegenover de voordelen van een langere schoolopleiding staan, volgens veel tuinders ook bezwaren. Elk van de volgende bezwaren van een langere (middelbare tuinbouwschool-)opleiding wordt door ongeveer 20% van de tuinders zelfs zwaar of vrij zwaar opgenomen: het tuindersgevoel ontwikkelt zich onvoldoende, het harde werken in de tuin gaat er af en de eigen vormingsvorming komt te laat op gang.

De waargenomen drempel van middelbare naar hogere tuinbouwschool lijkt wat dit betreft heel wat hoger te zijn dan die van lagere naar middelbare tuinbouwschool. Het algemene oordeel van tuinders met middelbare tuinbouwschool over de gevolgen voor het functioneren als tuinder van een eventuele opleiding aan een hogere tuinbouwschool is neutraal of zelfs negatief. Bovendien wordt elk van de mogelijke bezwaren vaker op de hogere tuinbouwschool van toepassing geacht dan op de middelbare tuinbouwschool. Dit geldt in het bijzonder voor het bezwaar van een te late vormingsvorming. Het vaker noemen van het andere nadeel - vervreemden van de praktijk - kan een gevolg zijn van het gegeven dat men voor het bezoeken van een hogere tuinbouwschool momenteel op kamers en buiten het ZHG moet gaan wonen.

Beroepsuitoefening

Heeft een ruimere opleiding gevolgen voor de wijze van beroepsuitoefening? Naarmate de tuinder meer opleiding heeft blijkt het bedrijf gemiddeld moderner te zijn. Of er een oorzakelijk verband met de opleiding is valt niet met zekerheid te zeggen, met name niet omdat eerder werd geconstateerd dat tuinders met meer opleiding in het algemeen al van huis uit meer op vernieuwing zijn ingesteld: ook de informele opleiding zal derhalve verschillen. Het verschil in vernieuwingsdrang blijkt overigens niet alleen uit de bedrijfsuitrusting (m.n. kassenbestand) maar ook uit de oriëntatie op nieuwe teelten.

Verwacht werd dat tuinders met meer opleiding gemiddeld minder op hun gevoel afgaan en meer op een systematisch registratie van gegevens. Er werd inderdaad enige samenhang aangetroffen tussen het opleidingsniveau en het beschikken over exacte gegevens

over de produktie en het gasverbruik. Verder is er een verschil in reactie op de vraag: "Zet U gemakkelijk iets op papier?". Naarmate het opleidingsniveau hoger is was men op dit punt in het algemeen minder huiverig.

Ook wat de belangrijkste bronnen van informatie betreft, doet zich een accentverschil voor tussen de tuinders met een beperkte en hun collega's met een ruimere basisopleiding. Tuinders met meer opleiding richten zich sterker op het formele centrum - dat wil zeggen studieclub en voorlichtingsdienst - terwijl de ondernemers met minder opleiding meer steunen op het niet-georganiseerde netwerk van sociale contacten met collega's. Ook de deelname aan cursussen na de basisopleiding is in het algemeen groter naarmate de tuinders meer opleiding hebben. De relatieve achterstand van tuinders met een beperkte basisopleiding neemt dan ook waarschijnlijk in het algemeen tijdens de beroepsuitoefening nog verder toe.

Bijdrage van tuinders aan het centrum

Er zijn sterke aanwijzingen dat tuinders in het algemeen een grotere inbreng hebben in het formele centrum naarmate zij een ruimere basisopleiding hebben. Tuinders met relatief veel opleiding behoren naar verhouding niet alleen vaker tot de actieve kern van studieclubs maar bezoeken ook daarbuiten meer vergaderingen. Waarschijnlijk ligt de betekenis van meer basisopleiding niet in de eerste plaats op het vlak van de individuele bedrijven maar op dat van het (formele) centrum. Wat de inbreng in het informele centrum betreft zijn er geen aanwijzingen gevonden dat de tuinders met relatief veel opleiding een bijzondere positie innemen. In tegenstelling tot de verwachting fungeren zij kennelijk bij de informele contacten niet vaker dan de anderen als opinielider. Evenmin blijken zij in het algemeen een andere mentaliteit te vertegenwoordigen in relatie tot belangrijke waarden zoals "je moet risico's durven nemen" en "je moet je licht willen opsteken bij collega's". Het vermoeden dat een ruimere basisopleiding de tuinder zou vervreemden van de centrale waarden van het centrum wordt derhalve door het onderzoek niet bevestigd.

6. Gewenste opleiding

De opleiding die wordt beschouwd als de meest gewenste voor een aanstaand tuinder, verschilt in het algemeen belangrijk van de eigen opleiding.

Percentage tuinders naar opvatting over ideale schoolopleiding voor een aanstaand tuinder

- lagere tuinbouwschool	19
- lagere + middelbare tuinbouwschool	22
- algemeen vormend + middelbare tuinbouwschool	48
- hogere tuinbouwschool	4
- overige	7
Totaal	100

De tuinders die een algemeen vormende (voor-)opleiding gewenst vinden, leggen in veel gevallen de nadruk op "meer algemene vorming", de anderen op "meer kennis op het vakgebied".

Twee derde van de tuinders noemt in verband met de gewenste opleiding ook één of meerdere cursussen. Bijna de helft van hen noemt een evto-cursus gewenst. In het algemeen worden alleen cursussen genoemd die men zelf heeft gevolgd of waar men over heeft gedacht.

Aan praktijkervaring wordt veel waarde toegekend. De mening over de beste manier om deze op te doen verschilt sterk van wat men zelf heeft gedaan. Een vrij algemene opvatting is dat de praktijkervaring het best buiten het ouderlijk bedrijf kan worden opgedaan. De meest genoemde mogelijkheid is namelijk "werken op een ander tuinbedrijf dan het ouderlijk bedrijf" gevolgd door "leeropdrachten en stages op school".

Wat zou de betekenis van een hogere tuinbouwschool in het gebied kunnen zijn? Uit de gezinnen waarin de huidige tuinders van het ZHG zijn opgegroeid had een jaarlijkse aanmelding van naar schatting 10 leerlingen verwacht mogen worden. Dit is echter een al weer min of meer historisch gegeven.

Meer opleiding voor personeel? Ongeveer driekwart van de bedrijven met Nederlands personeel beschikt niet over een medewerker met een agrarische schoolopleiding. Een kwart van de tuinders met Nederlands personeel zegt aan één of meer van de medewerkers meer te kunnen hebben indien deze beter geschoold zou zijn. Het gaat hierbij binnen de groep van onderzoek om ruim 200 personeelsleden. Indien de oudere tuinders er net zo over denken betreft het in het gehele ZHG een kleine 1000 personeelsleden.

Conclusies

1. De tuinders van het ZHG die in de jaren 70 - of eind jaren 60 - als ondernemer zijn gestart hadden in het algemeen een beperkte schoolopleiding, meestal alleen lagere tuinbouwschool of minder.
2. Daarnaast was ook het deeltijdonderwijs van belang; na het 20^e jaar werd echter door de meeste tuinders zelden of nooit meer deelgenomen aan deeltijdonderwijs.
3. Het zwaarste accent lag echter bij de informele leerweg, het leren in en van de praktijk: hieraan wordt door de tuinders nog steeds de grootste betekenis voor de vorming van aanstaande tuinders toegekend.
4. De informele opleiding in het ZHG stimuleerde een instelling die wordt gekenmerkt door zin om iets te ondernemen (prestatiedrang en vooruitgangsgeloof) en om op een pragmatische wijze te leren, dit wil zeggen in een context van directe bruikbaarheid: er zijn geen aanwijzingen gevonden dat meer schoolopleiding, wat dit betreft, tot een andere instelling leidt.
5. De reikwijdte van het pragmatische leren is sterk vergroot doordat tuinders niet geïsoleerd opereren maar veel contacten onderhouden met collega's, bedrijven en instellingen binnen het centrum: er is niet alleen sprake van individuele leerprocessen maar ook van collectieve (het centrum als "producent" en verspreider van informatie alsmede als stimulans bij de toepassing). Bovendien worden de eigen resultaten vooral beoordeeld door deze te vergelijken met die van de collega's.
6. Vooral als gevolg van algemeen maatschappelijke invloeden is er een sterke tendens naar meer schoolopleiding voor aanstaande tuinders. Als meest gewenste opleiding voor aanstaande tuinders wordt momenteel vooral een opleiding aan de middelbare tuinbouwschool voorafgegaan door algemeen vormend onderwijs, beschouwd.
7. Het collectieve leren van gevestigde tuinders begint in het algemeen steeds systematischer te verlopen doordat de studieclubs een grotere betekenis hebben gekregen, waardoor de aanpak zakelijker wordt, het gemakkelijker is specialisten in te schakelen en de afhankelijkheid van toevallige sociale contacten geringer wordt. Het collectieve leren vanuit de praktijk benadert soms het karakter van deeltijdonderwijs.
8. De deelname aan studieclubactiviteiten en deeltijdonderwijs loopt sterk uitéén. Daarbij profiteren tuinders met een rui-

mere basisopleiding in het algemeen het meest van deze leeractiviteiten.

9. Het aantal jonge ondernemers met een ruimere basisopleiding zal in de nabije toekomst sterk toenemen en er mag worden aangenomen dat zij een steeds zwaarder stempel op de georganiseerde leeractiviteiten (studieclubs) zullen zetten. Het nu al aanwezige gevaar dat een belangrijk deel van de tuinders "de aansluiting" mist wordt daardoor nog vergroot. Er ligt hier in beginsel een belangrijke functie voor "vormende voorlichting".
10. In het verleden was er een vrij algemeen patroon van voorbereiding op het beroep van tuinder in het ZHG. Momenteel tekent zich op het moment waarop de lagere school wordt verlaten steeds meer een schifting af, tussen enerzijds jongeren "die kunnen leren" - en "dus" naar het algemeen vormend onderwijs gaan - en klassegenoten die minder aanleg hebben voor het specifiek schoolse leren (die "dus" naar de lagere tuinbouwschool gaan). Een belangrijke vraag is of de typisch doe-gerichte tuinders in de toekomst nog in dezelfde mate van het centrum zullen kunnen profiteren als in het verleden het geval was, omdat het verschil in opleiding met de toonaangevende groep steeds groter zal worden.
11. Het opdoen van praktijkervaring wordt in het algemeen te weinig gepland. Dit maakt het mogelijk dat de praktijkervaring meestal in hoofdzaak beperkt blijft tot het ouderlijk bedrijf, terwijl aanstaande tuinders volgens zeer velen meer kunnen leren op bedrijven van vreemden. Wellicht kunnen in het leerlingstelsel in de nabije toekomst meer leerovereenkomsten met vreemden worden afgesloten dan momenteel gebeurt. Ook verder lijkt het gewenst dat bij het bepalen van de plaats waar men als toekomstig tuinder gaat werken meer wordt gelet op het opleidingsaspect.
12. Tuinders leren veel van elkaar. In vergelijking hiermee verkeren veel van de toekomstige tuinders in een betrekkelijk geïsoleerde leersituatie (ondanks de betrokkenheid bij het ouderlijk bedrijf). Het ontbreekt met name aan contacten die vergelijkbaar zijn met die welke "zittende" tuinders binnen een studieclub hebben. Wanneer aanstaande tuinders meedoen aan cursussen zoals de evto-cursus wordt het "leren van elkaar" wel sterk gestimuleerd. Gedurende het grootste deel van de periode waarin aanstaande tuinders praktijkervaring opdoen ontbreekt echter een dergelijke stimulans.

1. Het onderzoek

1.1 Probleemstelling

Het Zuidhollands Glasdistrict (ZHG) is een toonaangevend tuinbouwcentrum. Het gebied bestaat uit het Westland en de Kring (zie kaart 1.1). Van alle Nederlandse glasbedrijven bevindt zich ruim 40% in het ZHG. De glasbedrijven zijn er in het algemeen groter dan in andere centra, mede door de expansieve ontwikkeling in het recente verleden. Bovendien is het ZHG een broedplaats voor nieuwe ontwikkelingen in de glastuinbouw.

Opmerkelijk genoeg is het ZHG ook een gebied met een bijzonder laag schoolopleidingsniveau. Dit wil zeggen dat de ondernemers in het algemeen eerder de schoolbanken hebben verlaten dan in andere gebieden. Ook de opvolgers van de huidige ondernemers gaan gemiddeld eerder de praktijk in dan in andere gebieden het geval is. Kaart 1.1 geeft per CBS-landbouwgebied een beeld van het percentage opvolgers met een middelbare agrarische schoolopleiding (mas) en het percentage opvolgers dat nog naar school gaat.

Gelet op de relatief gunstige bedrijfsstructurele ontwikkeling in het ZHG is er op het eerste gezicht weinig reden om het lage schoolopleidingsniveau als problematisch te beschouwen. Daar staat echter de opvatting tegenover dat een smalle opleiding momenteel wel degelijk een handicap vormt voor de ondernemer, juist omdat de ontwikkeling in de bedrijfstak zo snel is gegaan. Met een praktische instelling en hard werken alleen zou de ondernemer van dit moment er niet meer komen. Er wordt van hem steeds meer denkwerk en inzicht in de achtergronden van het praktisch gebeuren gevraagd (bijvoorbeeld bij het benutten van de mogelijkheden van een tuinbouwcomputer of van substraatteelten).

Vanuit een dergelijke opvatting is door de Werkgroep Hoger Agrarisch Onderwijs (Westland) een verzoek gedaan tot het instellen van een onderzoek. De zienswijze van de werkgroep sluit aan bij de algemeen aanvaarde opvatting in beleidskringen dat een moderne ondernemer momenteel minimaal een middelbare agrarische schoolopleiding moet hebben. Verder is door pedagogen gesteld dat de complexe moderne samenleving oefening in meer abstracte benaderingswijzen vraagt 1). Uit die kringen komen echter ook geluiden die erop wijzen dat een schoolse opleiding minder geschikt maakt voor doeltreffend praktisch handelen; er wordt zelfs gesproken over "getraind onvermogen" 2). De school zou wereldvreemd zijn en een éénzijdige (schrane) leeromgeving vormen.

1) Bruner, 1972.

2) Berg, 1970.

Opleiding is een leerproces. Door de opleiding worden voor een beroep vereiste handelingsmogelijkheden ontwikkeld. In de agrarische sector wordt het belang hiervan nog eens extra onderstreept doordat de bedrijfsuitkomsten in sterke mate blijken samen te hangen met de persoon van de boer of tuinder. De school is echter niet de enige leerweg voor een aanstaand ondernemer (zie paragraaf over achtergronden van het onderzoek).

Alles bijeengenomen is het niet duidelijk hoe het grote aantal kortdurende schoolopleidingen in het ZHG moet worden beoordeeld. Dit komt mede doordat het beeld van de opleidingssituatie onvolledig is. Het ontbreekt met name aan zicht op de relatieve betekenis van de schoolopleiding binnen het totale opleidingspakket. Het onderzoek moet een bijdrage leveren aan de gedachtenvorming over de wenselijkheid en mogelijkheden van verbeteringen in de opleidingssituatie.

1.2 Achtergronden: eisen van het beroep en leerwegen

Eisen van het beroep

De omvang van het doorsnee glasbedrijf in het ZHG bedraagt ongeveer het dubbele van die van het gemiddelde Nederlandse agrarische bedrijf (gemeten in sbe's). Toch is het merendeel van de glasbedrijven als arbeidsorganisatie betrekkelijk klein, zodat de mogelijkheden tot functiedifferentiatie beperkt zijn. De tuinder is gewoonlijk niet in de gelegenheid zich te specialiseren in een bepaald type taak binnen het bedrijf. Hij vervult dan zelf verschillende functies voor het bedrijf. Deze functies zijn met name:

- het verrichten van uitvoerende werkzaamheden;
- controleren, evalueren;
- regelen/organiseren;
- plannen.

Vanouds werden deze functies in sterke mate geïntegreerd vervuld. Terwijl de tuinder "aan het werk" was hield hij de stand van het gewas of de klimaatregeling in het oog. Ook het regelen en het plannen was sterk met de uitvoerende werkzaamheden verweven. Dit betekent dat daadwerkelijk en mentaal handelen niet sterk gescheiden waren. De indruk is dat het mentale handelen, met name observeren en denken, naar verhouding belangrijker is geworden voor een tuinder. Ook lijkt er sprake te zijn van een verzelfstandiging van mentale deeltaken. Naast de uitvoerende werkzaamheden gaan andere activiteiten dan ook meer een eigen leven leiden. Dit uit zich dan bijvoorbeeld in de toegenomen omvang van de administratie.

De voorwaarden waaraan moet worden voldaan om als tuinder te slagen vormen "de eisen van het beroep". De eis van nauwkeurigheid, van "zijn zaakjes voor elkaar hebben", heeft altijd al sterk op de voorgrond gestaan. Momenteel is de beheersbaarheid van het productieproces toegenomen maar de keerzijde is dat relatief kleine af-

wijkingen grote verschillen in de uitkomsten tot gevolg kunnen hebben. Het tuindersvak blijft echter werken met levend materiaal en juist bij geavanceerde produktietechnieken, zoals substraatteelten, blijkt het allemaal erg nauw te steken. Van belang is ook dat de kwetsbaarheid van veel bedrijven is toegenomen doordat in toenemende mate met geleend geld is geïnvesteerd.

De tuinder heeft niet alleen te maken met de eis van nauwkeurigheid maar ook met die van complexiteit. Veel zaken hangen met elkaar samen. Wanneer iemand bijvoorbeeld vergaande maatregelen treft om energie te besparen zonder acht te slaan op mogelijke niet bedoelde gevolgen voor het kasklimaat loopt hij een grote kans veel leergeld te moeten betalen.

De eisen van nauwkeurigheid en complexiteit hebben een andere betekenis gekregen doordat de ontwikkelingen nu zo snel gaan. De tuinder kan daardoor minder varen op zijn tuindersgevoel en de daarin verpakte ervaring. Voorheen waren de aangewezen teeltmaatregelen en uitgebalanceerde bedrijfssystemen als het ware gegeven. Het verschil met de huidige situatie is echter niet absoluut; ook voorgaande generaties tuinders hebben ingespeeld op nieuwe ontwikkelingen en ook toen haalde de ene tuinder veel meer uit zijn bedrijf dan de andere.

Het toegenomen tempo van de ontwikkeling is ook op zich van belang voor de eisen van het beroep. Naast precisie en complexiteit is flexibiliteit een voorwaarde om te slagen in het beroep. De kunst van het beroep is wellicht vooral het combineren van dergelijke ongelijksoortige eisen. Dit betekent onder meer dat wat gisteren werd geperfectioneerd morgen weer wordt vervangen door iets beters.

Om te kunnen voldoen aan eisen zoals precisie, complexiteit en flexibiliteit moet iemand beschikken over kennis, vaardigheden en de juiste instelling. De vraag is hierbij of hetgeen men tijdens de opleiding heeft opgedaan later, onder sterk gewijzigde omstandigheden, nog toereikend is. Het gaat met andere woorden om de "transferwaarde" van wat men onder andere omstandigheden heeft geleerd.

De indruk is dat bij tuinders veel specifieke kennis uit de opleiding is verouderd. Bij het streven om lacunes op te vullen zou men al snel te maken krijgen met een te smalle basis. De behoefte aan meer inzicht in achtergronden en aan meer basiskennis zou dan ook zijn toegenomen.

Leerwegen

Leren - het ontwikkelen van de vereiste handelingsmogelijkheden - vindt niet alleen plaats in gespecialiseerde instellingen, zoals scholen. Er worden hier daarom drie typen van opleidingssituaties onderscheiden:

- formeel;
- niet-formeel;
- informeel.

Bij een formele opleiding is sprake van een georganiseerde leeromgeving en is de betrokkene hier voor langere tijd in opgenomen. De leerkrachten zijn gespecialiseerde professionals. Dit betekent onder meer dat zij uitsluitend in de praktijk van het onderwijs werkzaam zijn. In het verleden heeft dit geleid tot een verenging van leren tot verstandelijk leren. Voor het agrarisch onderwijs, met name de lagere agrarische school en de B-richting van de middelbare agrarische school, geldt dit overigens veel minder dan voor de meeste schooltypen (doe-onderwijs).

Bij een informele opleiding wordt het beroep in de praktijk geleerd. De eigen leerervaringen kunnen een rol spelen maar daarnaast ook het voorbeeld van iemand die het vak al beheerst. In vergelijking met andere sectoren wordt de agrarische sector gekenmerkt door een grote beroepscontinuïteit tussen de generaties. De meeste tuinders zijn van jongsaf opgegroeid op een tuinbouwbedrijf. Voorafgaand aan het zelfstandig tuinder worden, is gewoonlijk een aantal jaren op het ouderlijk bedrijf meegewerkt. Wanneer men tuinder is, verkeert men te midden van collega's die men niet als concurrenten hoeft te zien. Door dit alles moet rekening worden gehouden met de mogelijkheid dat het spontane informele leren een grotere rol kan spelen dan in andere sectoren.

Bij een niet-formele opleiding worden beide vormen van leren gecombineerd. Er is sprake van een georganiseerde leeromgeving maar de betrokkene maakt in dezelfde periode ook deel uit van de spontane leeromgeving die wordt gevormd door het veld van toepassing. Dit is met name het geval bij deeltijdonderwijs, zoals cursussen en Vakscholen (leerlingstelsel). De leerkrachten zijn lang niet altijd uitsluitend in het onderwijs werkzaam maar veelal ook elders, b.v. bij een voorlichtingsdienst.

De formele opleiding beperkt zich gewoonlijk tot de leefs-
tijdsperiode waarin men nog niet tot de beroepsgroep is toegetre-
den; het komt weinig voor dat men vanuit de praktijk weer naar
school gaat. Samen met de vroege informele en niet-formele oplei-
ding vormt de schoolopleiding de basisopleiding. Wat later komt
kan worden aangeduid als "bijscholing". Deze "bijscholing" is van
belang, mede omdat de eisen van het beroep veranderen. Een bijzon-
dere vorm van "bijscholing" is die waarbij tuinders zelf voor een
georganiseerde leeromgeving zorgen (studieclubs).

1.3 Doel en opzet onderzoek

Het onderzoek heeft als doel meer inzicht te verschaffen in:

1. De opleidingssituatie in het ZHG (basisopleiding/bijscholing; formeel/niet-formeel/formeel).
2. De oorzaken van het grote aantal kortdurende schoolopleidingen.
3. De gevolgen van een beperkte basisopleiding voor de beroeps-
uitoefening van de individuele tuinder en voor het functione-
ren van het centrum.
4. Mogelijke verbeteringen in de opleidingsmogelijkheden.

Als groep van onderzoek is gekozen de groep van jonge ondernemers. Deze keuze werd gemaakt omdat deze groep enerzijds de eisen van het beroep aan de lijve ondervindt terwijl anderzijds de periode van opleiding nog niet al te lang achter de rug is. Onder de betreffende ondernemers (tot en met 37 jaar) is in september, oktober en november 1981 een enquête gehouden.

In de groep van onderzoek werden alle jonge tuinders uit het ZHG opgenomen die volgens de metelling 1979 een middelbare schoolopleiding hadden, alsmede een steekproef uit de jonge tuinders met minder schoolopleiding (1 op 6). De in de tabellen vermelde aantallen hebben betrekking op alle tuinders in het ZHG van 37 jaar en jonger (gewogen uitkomsten).

In geval van meer dan één bedrijfshoofd, werd de oudste geënquêteerd. Dit betekent dat met name een aantal jonge tuinders die mede-exploitant op het ouderlijk bedrijf waren, buiten de groep van onderzoek zijn gelaten.

In totaal zijn 252 tuinders voor de enquête aangeschreven. Uiteindelijk zijn 233 vraaggesprekken gehouden. De enquête is voorafgegaan door een proefonderzoek in de gemeente Schipluiden. De vragenlijst zoals deze uiteindelijk is gebruikt kon daardoor een vrij gestructureerd karakter hebben. Dit wil zeggen dat bij de meeste vragen reeds vooraf was nagegaan welke de antwoordmogelijkheden waren. In de meeste gevallen zijn deze antwoordmogelijkheden aan de geënquêteerde voorgelegd zodat deze zelf kon aangeven welke mogelijkheid van toepassing was. In de andere gevallen is het antwoord door de enquêteur geplaatst. De enquêteurs waren nauw betrokken bij de ontwikkeling van de vragenlijst.

2. Basisopleiding en bijscholing

2.1 Inleiding

Dit hoofdstuk behandelt de formele en de niet-formele opleiding van jonge tuinders in het ZHG. In het voorgaande is naar voren gekomen dat de formele opleiding kan worden gelijkgesteld met de schoolopleiding. Tot de niet-formele opleiding worden met name de gevolgde cursussen gerekend. Het spontane leren van eigen praktijkervaring of van vakmensen in de omgeving - het informele leren - blijft hier buiten beschouwing. In hoofdstuk 3 komt dit onderwerp wel aan de orde.

Paragraaf 2 van dit hoofdstuk gaat over de basisopleiding, paragraaf 3 over de bijscholing. Hierbij begint de periode van bijscholing op het moment waarop de geënuquêteerde de leeftijd van 20 jaar bereikte. Deze grens is zo laag gelegd omdat de meeste geënuquêteerden al vroeg zelfstandig tuinder of medebedrijfshoofd zijn geworden.

2.2 Basisopleiding

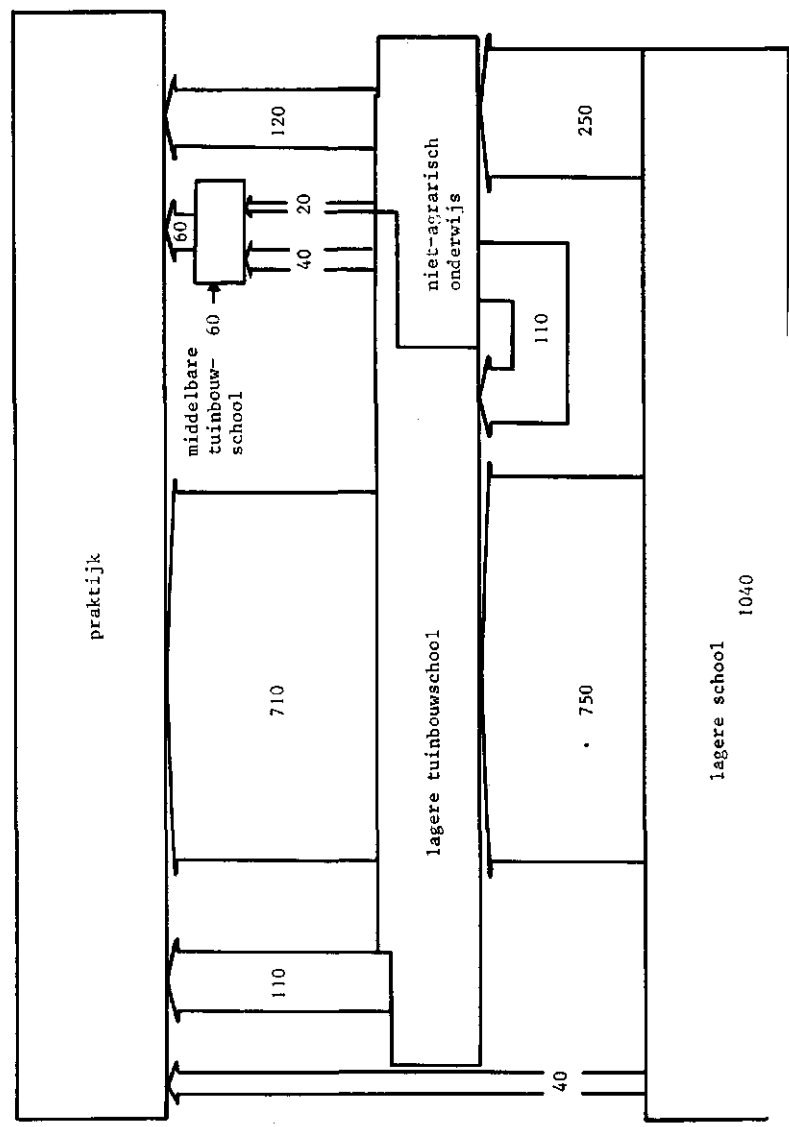
Schoolopleiding

Veel tuinders uit het ZHG zijn na het eerste vervolgonderwijs meteen de praktijk ingegaan. Schema 1 geeft een beeld van de schoolloopbaan van 1040 tuinders die in 1981 nog geen 38 jaar waren. Driekwart van het totaal aantal is na de lagere school naar de lagere tuinbouwschool gegaan. Een kwart ging naar een ander type school, waarvan het merendeel bij het algemeen vormend onderwijs (avo) terecht kwam en de rest bij het niet-agrarisch beroepsonderwijs (nabo). Een belangrijk deel van deze leerlingen is later toch nog naar de lagere tuinbouwschool gegaan, in de meeste gevallen zonder het diploma van de mulo(mavo) of de technische school te hebben gehaald. Wanneer deze leerlingen worden meegerekend heeft 82% van alle jonge tuinders de lagere tuinbouwschool bezocht. Niet iedereen heeft echter de lagere tuinbouwschool afgemaakt; 11% van alle tuinders is voor het behalen van de eindstreep van school gegaan.

Bovendien heeft 4% van de tuinders in het geheel geen voortgezette schoolopleiding gevolgd. Eén zesde van alle jongere tuinders volgde na de lagere school geen of een onvolledige voortgezette schoolopleiding; dit inclusief de tuinders die na een kort verblijf op een school voor algemeen vormend of technisch onderwijs de praktijk ingingen. Een niet onbelangrijke groep is derhalve niet langer naar school gegaan dan destijds wettelijk was voorgeschreven (tot en met 14 jaar) of bleef zelfs nog eerder thuis, eventueel met ontheffing.

Schema

De schoolloopbaan van 1040 ZHG-tuinders, tot en met 37 jaar (1981)

Van de overige tuinders ging een grote meerderheid na het voltooien van de opleiding aan de lagere tuinbouwschool de praktijk in.

Slechts 6% van de tuinders met een voltooide lagere tuinbouwschoolopleiding ging naar de middelbare tuinbouwschool. Van de ondernemers met een voltooide mulo/mavo-opleiding ging ongeveer één kwart naar de middelbare tuinbouwschool. Vrijwel niemand van de huidige tuinders ging door in het algemeen vormend of het niet-agrarisch beroepsonderwijs.

Deeltijdonderwijs, met name cursussen

Belangrijke vormen van deeltijdonderwijs, binnen de basisopleiding, zijn de algemene tuinbouw (avond) cursus en de vakschool. De algemene tuinbouw cursus brengt elementaire tuinbouwkennis voor mensen zonder tuinbouwopleiding. Een kwart van het totaalaantal jongere tuinders heeft een algemene tuinbouw cursus gevolgd. Het betreft tuinders zonder voltooid voortgezet onderwijs of met alleen niet-agrarisch voortgezet onderwijs. Eén van de problemen bij het organiseren van deze cursus is dan ook dat de deelnemers een sterk verschillende achtergrond hebben.

De vakschool is momenteel opgegaan in het leerlingenstelsel, samenhangend met de partiële leerplicht voor 16-jarigen. Omdat de partiële leerplicht pas in 1972 is doorgevoerd had slechts een enkeling uit de geënquêteerde groep hiermee te maken. De vakschool is sterk praktijkgericht en sluit aan op de lagere tuinbouwschool. De leerlingen gaan in een eerste schooljaar twee dagen naar school en in het tweede jaar nog één dag. Een kwart van de jongere tuinders met een voltooide lagere tuinbouwschoolopleiding ging naar de vakschool (24%); van alle jongere tuinders is dit 61%.

Behalve de algemene tuinbouw cursus en de vakschool werden met name technische cursussen (vooral laseen) gevolgd (19%).

In totaal volgde 72% van de jongere tuinders de één of andere vorm van deeltijdonderwijs als onderdeel van de basisopleiding.

Schoolopleiding + deeltijdonderwijs (standaardschooljaren)

Het deeltijdonderwijs is uitgedrukt in standaard-schooljaren 1). Ook is rekening gehouden met het onvolledige karakter van de "lagere tuinbouwschool-oude stijl", door bijvoorbeeld een schooljaar met een vierdaagse schoolweek gelijk te stellen aan 0,75 standaard-schooljaren. Op deze wijze kon een indruk worden verkregen van de totale opleidingsduur.

1) Per cursusseizoen van:

20 e.m. bijeenkomsten	0,5 standaard-schooljaar;
10 - 19 bijeenkomsten	0,25 standaard-schooljaar;
1 - 9 bijeenkomsten	0,15 standaard-schooljaar.

Tabel 2.1 Aantal tuinders in het ZHG t/m 37 jaar naar aantal standaardschooljaren basisopleiding (1981)

Aantal st.schooljaren:	Richting van het onderwijs			
	Agra- risch	Overig beroeps	Alg. vormend	Alle onderwijs
tot 0	110	650	740	10
0 tot 2	270	310	110	160
2 tot 4	390	30	100	320
4 tot 6	230	50	80	410
6 tot 8	30	-	10	120
8 en meer	10	-	-	20
Totaal	1040	1040	1040	1040

Bijna de helft van de ondernemers heeft minder dan vier standaardschooljaren basisopleiding (agrarisch + niet-agrarisch). Driekwart van het totaal aantal jongere tuinders heeft minder dan vier standaardschooljaren agrarische basisopleiding. Ruim een derde heeft zelfs minder dan twee standaardschooljaren agrarische basisopleiding.

Ontwikkeling

Er is een sterke samenhang tussen de totale opleidingsduur en de leeftijd van de ondernemer (zie tabel 2.2).

Tabel 2.2 Aantal tuinders in het ZHG naar aantal standaardschooljaren basisopleiding, per leeftijdscategorie (1981)

Aantal standaardschooljaren	Leeftijd van de tuinder (jaar)			
	tot 30	30 t/m 33	34 t/m 37	totaal
tot 2	10	40	120	170
2 tot 4	40	90	190	320
4 tot 6	130	170	110	410
6 en meer	50	50	40	140
Totaal	230	350	460	1040
Percentage met 4 en meer	78	63	30	53

Op zich is een zo sterke samenhang binnen een zo kort leefs-
tijdstraject opmerkelijk. Deze sterke toeneming van de gemiddelde
opleidingsduur wordt veroorzaakt door:

- uitbreiding lesprogramma (lagere tuinbouwschool-nieuwe stijl);
- afnemend aantal zeer vroege schoolverlaters (uitbreiding van de leerplicht in 1972 kan hierbij nog nauwelijks een rol hebben gespeeld);
- toenemend bezoek aan de vakschool (nog nauwelijks beïnvloed door partiële leerplicht);
- toenemend percentage leerlingen dat doorgaat naar de tweede trap van het voortgezet onderwijs (middelbare tuinbouwschool);
- introductie van de driejarige middelbare tuinbouwschool (A-opleiding) naast de tweejarige leergang (huidige B-opleiding).

Alleen de deelname aan de algemene tuinbouw cursus is in de loop van de jaren afgenomen. Deze cursus voorziet echter nog steeds in een behoefte vooral voor de groep die alleen een niet-agrarische schoolopleiding heeft gevolgd.

2.3 Bijscholing

Het volgen van cursussen door gevestigde tuinders is eerder uitzondering dan regel. Slechts 20% van de tuinders heeft een cursus gevolgd toen zij al 25 jaar of ouder waren. Toen men 20-24 jaar was, werd naar verhouding meer aan cursussen deelgenomen (34%). Hiervoor bleek dat voor het twintigste jaar het deelnemingspercentage nog belangrijk hoger lag (72%; exclusief "algemene tuinbouwavondcursus" en "vakschool/leerlingstelsel" ruim 50%).

Aantal ZHG-tuinders t/m 37 jaar (1981) dat aan deeltijdonderwijs heeft deelgenomen: (totaalaantal 1040)

Agrarisch deeltijdonderwijs:

algemene tuinbouwavondcursus	250
vakschool/leerlingstelsel	160
algemene vorming toekomstige ondernemers	70
economische vorming toekomstige ondernemers	90
economisch/administratief	60
tuinbouw management training/modern ondernemersbeleid	60
technisch (voornamelijk lassen)	380
teelttechnisch	270
overig agrarisch	60

Algemeen vormend deeltijdonderwijs:

talen	90
overig algemeen vormend onderwijs	40

Niet-agrarisch beroepsgericht deeltijdonderwijs:

economisch/administratief (b.v. middenstandscursus)	270
overig	70

De redenen om cursussen te volgen, hebben meestal rechtstreeks met het bedrijf te maken. Een meerderheid zegt dat de belangrijkste van de gevolgde cursussen direct aansloot bij plannen of problemen waar men op dat moment mee bezig was. Dit geldt echter specifiek voor de cursussen die werden beschouwd als de meest belangrijke van de gevolgde cursussen. De tuinders die maar één cursus hadden gevolgd noemen het "indirect bedrijfsbelang" in ongeveer even veel gevallen als belangrijkste reden. Het indirecte bedrijfsbelang komt overéén met "bij willen blijven op het vakgebied". Opmerkelijk is dat ook voor het volgen van een niet-agrarische cursus meestal het bedrijfsbelang als belangrijkste reden wordt genoemd.

In het voorgaande overzicht, van de deelname aan verschillende vormen van deeltijdonderwijs, kon geen onderscheid worden gemaakt naar de periode waarin werd deelgenomen (d.w.z. inclusief deeltijdonderwijs uit periode van basisopleiding).

3. Informele opleiding

3.1 Inleiding

De eerstvolgende paragraaf (3.2) gaat over de informele opleiding, dit wil zeggen over de (spontane) praktijkervaring voordat men tuinder werd. Paragraaf 3 behandelt de leeromgeving van gevestigde tuinders (informele "bijscholing"). De laatste paragraaf is een korte beschouwing over het centrum als leeromgeving voor de individuele tuinder.

3.2 Informele opleiding

De meeste geënquêteerden verkeren al van jongsaf in de glastuinbouw. Van de groep van onderzoek komt:

- 90% van een glasbedrijf;
- 5% van een opengrondstuinbouw- of een landbouwbedrijf en;
- 5% niet van een agrarisch bedrijf.

De beroepscontinuïteit is derhalve veel groter dan in onze samenleving gebruikelijk is. Dit maakt het waarschijnlijk dat in de opvoeding houdingen en waarden worden doorgegeven die met het beroep samenhangen. De kans hierop is des te groter omdat ook veel moeders van geënquêteerden uit tuindersfamilies zijn voortgekomen. Kenmerken van voorgaande generaties, zoals een grote waardering voor hard werken en de wil iets op te bouwen, kunnen zo een stampel zetten op aankomende tuinders.

Niet alleen het gezinsklimaat is in dit opzicht van belang maar ook de nabijheid van het bedrijf. Woning en bedrijf zijn gewoonlijk bijeen. De aanstaande tuinders zijn daardoor van jongsaf in de meeste gevallen zeer intensief met het ouderlijk beroep geconfronteerd. Dit biedt mogelijkheden om al jong "spelenderwijs" aspecten van het beroep te beoefenen. In een aantal gevallen heeft dit zeker een rol gespeeld. Het aantal tuinders dat al op jeugdige leeftijd aan het kweken was - in een hoekje van de kas of op een perceeltje opengrond - bedroeg:

- op 10-jarige leeftijd 29%;
- op 15-jarige leeftijd 39% en;
- op 18-jarige leeftijd 37%.

Hierdoor wordt de belangstelling voor het kweken gestimuleerd en ook het ontwikkelen van, wat men "tuindersgevoel" (of "groene vingers") noemt. Vermoedelijk speelt in een aantal gevallen ook het zakelijk aspect, het er iets aan over willen houden, al een rol. Deze oefening in commercieel denken treedt waarschijnlijk meer op de voorgrond naarmate men iets ouder wordt.

De wijze waarop men de vader bezig zag met zijn beroep was waarschijnlijk belangrijk voor de eigen ontwikkeling. Een indruk hiervan kon worden verkregen door te vragen naar de opzichten waarin de vader in vergelijking met de meeste tuinders opviel. Hierbij werd de dimensie "externe oriëntatie" onderscheiden (activiteiten buiten het bedrijf, bijhouden van nieuwe ontwikkelingen en het toepassen hiervan op het eigen bedrijf). Het blijkt dat zoons van tuinders met een relatief sterke externe oriëntatie zich in het algemeen sterker tot het bedrijf voelden aangetrokken dan de anderen; zij waren in meer gevallen zelf al vroeg aan het kweken en vermelden vaker als hoofdreden om op het bedrijf te helpen: "het trok me".

Toch was het zelf tuinder worden bij lange na geen algemene vanzelfsprekendheid. Voor twee derde van de onderzoekgroep was het op tienjarige leeftijd geen vanzelfsprekendheid om tuinder te worden. Het was echter waarschijnlijk wel een mogelijkheid die in de loop van de jaren steeds reëler werd naarmate men meer bij het bedrijf betrokken raakte. Uiteindelijk werd ongeveer de helft van de onderzoekgroep al op 21-jarige leeftijd, of snel daarna, zelfstandig tuinder (55% was met 23 jaar zelfstandig tuinder).

Het naar het bedrijf toegroeien laat zich aflezen in de ontwikkeling van het percentage aanstaande tuinders dat regelmatig hielp op het bedrijf:

- op 10-jarige leeftijd 45%;
- op 15-jarige leeftijd 84% en;
- op 18-jarige leeftijd 96%.

De situatie op 15-jarige leeftijd wordt door tabel 3.1 meer genuanceerd weergegeven.

Tabel 3.1 Het percentage tuinders dat op 15-jarige leeftijd op het ouderlijk of een ander tuinbouwbedrijf hielp

Frequentie van het helpen:	
zelden of nooit	5
alleen bij grote drukte	11
vrij regelmatig	22
vrijwel dagelijks	62
Totaal	100

Ongeveer de helft van de tuinders gaf als hoofdreden om op 15-jarige leeftijd op het bedrijf te werken "het trok me". Andere redenen waren "het was nodig/het moest" (20%), "het sprak vanzelf" (18%) en "om wat geld in handen te krijgen" (10%). De voorgelegde mogelijkheid "om ervaring op te doen" werd zelden als hoofdreden aangemerkt (2%). Dit hoeft echter nog niet te betekenen dat een dergelijke praktijkervaring niet van belang zou zijn als voorbe-

reiding op het toekomstige beroep. Het betekent wel dat het opdoen van praktijkervaring niet sterk wordt gepland, waarschijnlijk omdat het ouderlijk bedrijf een zo voor de hand liggende mogelijkheid was.

Voor al de aanstaande tuinder die al vroeg enige verantwoordelijkheid in het bedrijf te dragen kreeg werd intensief met verschillende aspecten van het beroep geconfronteerd. Het percentage tuinders dat niet alleen mee hielp maar ook zelf wel eens iets mocht regelen, bedroeg:

- op 10-jarige leeftijd 3%;
- op 15-jarige leeftijd 30% en;
- op 18-jarige leeftijd 58%.

De betrokkenheid kan ook worden versterkt door met de "opvolger" te overleggen over de belangrijke beslissingen. Op vijftien- en achttienjarige leeftijd was dit het geval bij respectievelijk een derde en twee derde van de latere tuinders.

Tabel 3.2 Procentuele verdeling van tuinders naar betrokkenheid bij beslissingen op het ouderlijk bedrijf

Belangrijke beslissingen:	15 jaar	18 jaar
niet besproken	50	22
wel besproken, geen overleg	18	16
wel overleg maar niet over financiële kant	22	32
ook over de financiële kant	10	30
Totaal	100	100

Veel tuinders hebben pas vrij laat inzicht gekregen in de financiële positie van het ouderlijk bedrijf. Op 15-jarige leeftijd had driekwart van de onderzoeksgroep hierin geen enkel inzicht, vrijwel niemand had een volledig inzicht. Op 18-jarige leeftijd had de helft geen enkel inzicht, een kwart had enig inzicht en eveneens een kwart had volledig inzicht. Enkele jaren later was echter de helft van hen zelfstandig tuinder. Van de overigen, inclusief mede-exploitanten, had 43% op 23-jarige leeftijd minder inzicht in de financiële positie van het bedrijf dan de vader.

Op een andere manier is men van jongsaf wel geconfronteerd met de financiële kant van het bedrijf. Het leven in de tuinbouw draait namelijk als het ware om de klok. De prijsontwikkeling op de veiling is een vaak terugkerend gespreksonderwerp in tuindersgezinnen. Dit kan een sterkere marktgerichtheid van aanstaande tuinders in de hand werken.

3.3 Informele leeromgeving van gevestigde tuinders

Welke elementen in zijn omgeving werden door de tuinders als stimulerend ervaren voor zijn beroepsuitoefening? Om hiervan een indruk te krijgen is de volgende vraag gesteld: "Aan welke bronnen van informatie en advies hebt U het meest gehad in de jaren waarin U tuinder bent?".

Tabel 3.3 Percentage tuinders dat zich oriëntteerd op een bepaalde bron van informatie

Aan welke bron van informatie en advies hebt U het meest gehad in de jaren waarin U tuinder bent?	Gemiddeld als:		
	1 ^e bron	2 ^e bron	1 ^e of 2 ^e bron
Studieclub	26	20	46
Tuinders uit kring van familie of kennissen	26	12	38
Tuinders niet tot die kring behorend	12	9	21
Vakbladen	9	15	24
Consulentschap, proefstation	6	15	21
Vertegenwoordigers handel	7	7	14
Boekhouder	5	7	12
Particuliere voorlichter	7	2	9

Studieclub

De studieclubs bewegen zich vooral op teelttechnisch terrein. Wat voor de tuinder de studieclub is, is in ruimer verband een afdeling van de vereniging van Nederlandse tuinbouwstudiegroepen. Voor de groentetelers en bloementelers zijn afzonderlijke studieclubs, waarvan het werkgebied meestal samenvalt met dat van een veiling. Per gewas zijn werkgroepen, soms ook voor een probleemveld (b.v. introductie van computer). Werkgroepen ontstaan soms spontaan doordat een aantal tuinders regelmatig bijeen gaat komen, soms ook op initiatief van toeleverende bedrijven. Later sluiten dergelijke groepen zich veelal bij de vereniging van de Nederlandse tuinbouwstudiegroepen aan. Voorlichters en medewerkers van het proefstation spelen een adviserende rol in de vereniging van Nederlandse tuinbouwstudiegroepen.

Driekwart van de tuinders had in het voorgaande jaar deelgenomen aan studieclubactiviteiten. Bijna de helft van de groep van onderzoek beschouwt de studieclub als de 1^e of als de 2^e bron van informatie; een kwart als 1^e bron (zie tabel 3.3). De betekenis van de studieclubs is gedurende de jaren zeventig toegenomen 1).

1) Vergelijk tabel 3.4 met: J. Visser 1969.

Tuinders verschillen sterk in de mate waarin wordt deelgenomen aan de activiteiten van de studieclub (zie tabel 3.4).

Tabel 3.4 Procentuele verdeling van tuinders naar deelname aan activiteiten van studieclub

Aantal bijeenkomsten per jaar 1):	
tot 0	26
1 t/m 9	30
10 t/m 19	30
20 en meer	14
Totaal	100

- 1) Vraag: "Hoe vaak bent U afgelopen jaar naar een bijeenkomst van de studieclub geweest? (inclusief rondgang over de bedrijven)".

Een neveneffect van de studieclub kan zijn dat men daar een relatie met bepaalde collega's opbouwt die ook buiten de bijeenkomsten van de studieclub van belang is. In hoeverre dit het geval is, komt tot uitdrukking in de reacties op de vraag waarin werd verzocht twee collega's in gedachten te nemen waaraan men het meest had voor het eigen bedrijf en aan te geven hoe men deze had leren kennen. Het aantal tuinders dat in dit verband een collega noemt die zij hebben leren kennen via de studieclub bedraagt 22% van het totaalaantal tuinders (zie ook tabel 3.5).

In principe kan de Studieclub ook de plaats zijn waar het contact met de voorlichting ontstaat of wordt verstevigd. Uit een onderzoek van 1968 1) bleek dat de leden van de studieclubs in het algemeen vaker op het eigen bedrijf door een medewerker van het consultantschap werden bezocht en dat zij meer waarde hechten aan de voorlichting dan anderen. Vermoedelijk is dit nu ook nog van toepassing. Wanneer een tuinder de studieclub noemt als eerste bron van informatie is de kans relatief groot dat het consultantschap/proefstation als tweede bron wordt vermeld (zie bijlage 2).

Collega's

Een terugblik naar tabel 3.3 leert dat 38% van de tuinders een collega uit de kring van familie en kennissen noemt als eerste of als tweede bron van informatie. Ruim een kwart stelt iemand uit deze kring zelfs op de eerste plaats. De betekenis van de "primaire contacten" bleek nog duidelijker uit de reacties op de vraag naar de wijze waarop men de belangrijkste collega's heeft leren

1) J. Visser - 1969.

kennen. Veel tuinders noemen als eerste of als tweede collega iemand uit de familie (32%) of uit de omgeving (33%).

Tabel 3.5 Percentage tuinders dat zich oriënteert op bepaalde collega's

Hoe hebt U de collega waaraan U het meest hebt voor Uw eigen bedrijf leren kennen?	1 ^e of 2 ^e collega	w.v. 1 ^e collega
Iemand uit de familie	32	28
Iemand uit de omgeving (geen familie)	33	19
Op de veiling	16	10
Individueel benaderd op bedrijf 1)	5	4
Door studieclub	17	10
Tijdens voorlichtingsactiviteiten 2)	5	3
Door handel in contact gebracht	5	4
Kennis van school	16	11
Overige	5	2
Weet niemand te noemen	17	9

- 1) Opgezocht met de bedoeling iets op het bedrijf te bezichtigen.
- 2) Overwegend tijdens excursies of demonstraties.

Er is een sterke samenhang tussen de eerste en de tweede keus (zie bijlage 1). Van de tuinders met een familielid als eerste collega noemt bijvoorbeeld een groot aantal als tweede collega eveneens een familielid.

De indruk is dat familieleden vooral bij zeer ingrijpende bedrijfsbeslissingen een grote rol spelen. In dit verband is van belang dat veel tuinders broers of zwagers met hetzelfde beroep hebben.

Tabel 3.6 Procentuele verdeling tuinders naar aantal familieleden die momenteel een tuinbouwbedrijf hebben (ouders, schoonouders, broers, zwagers)

0	18
1 of 2	37
3 of meer	45
	<hr/> 100

Sociaal bepaalde bedrijfsfunctionele contacten zijn waarschijnlijk met name belangrijk in de periode waarin iemand pas

zelfstandig is geworden. Overigens behoeft het informele netwerk van bedrijfsfunctionele contacten zich niet te beperken tot familieleden. De invloed daarvan kan bijvoorbeeld ook verklaren waarom bepaalde teelten juist in bepaalde dorpen zoveel opgang maken. Hier is dan sprake van een navolgingseffect bij de omschakeling naar een andere teelt en bij de wijze van bedrijfsvoering na de omschakeling. In het uiterste geval is sprake van een coaching door de voorlopers. Dit zal vooral het geval zijn bij navolging door tuinders die worden gezien als "eigen", dit wil zeggen met name wanneer het familie betreft.

Een vijfde van de geënquêteerden noemt daarentegen voor de periode waarin men tuinder is een collega die niet behoort tot de kring van familie of kennissen als belangrijke bron van informatie. Dit zijn collega's waarmee men uitsluitend zakelijke relaties onderhoudt. Een belangrijk kenmerk van het ZHG is dat men er betrekkelijk gemakkelijk toe komt een bezoek te brengen aan een bedrijf van iemand waarmee men verder geen sociale contacten heeft. Dit wordt bevorderd door de Studieclub. Ook buiten dit verband neemt men echter betrekkelijk gemakkelijk het initiatief tot het afleggen van een bezoek aan een bedrijf waar iets bijzonders valt waar te nemen. Bijna de helft van de onderzoeksgroep heeft in een jaar tijd het bedrijf bezichtigd van iemand die men niet kende.

Verschuivingen

In vergelijking met het eerdergenoemde onderzoek uit 1968 vallen belangrijke verschuivingen in de relatieve betekenis van de verschillende bronnen van informatie te constateren. De belangrijkste ontwikkelingen zijn de toegenomen betekenis van de studieclubs en het meer op de achtergrond raken van de boekhouder als bron van informatie. Uit ander recent onderzoek 1) blijkt echter dat de boekhouder in de meeste gevallen ook momenteel wel degelijk wordt geraadpleegd bij het doen van investeringen. Waarschijnlijk is naast de economische, momenteel de technische, teelttechnische en organisatorische informatievoorziening een grotere plaats gaan innemen. Het deel van de totale beslissing waarover met de boekhouder wordt gesproken is waarschijnlijk in het algemeen kleiner geworden.

Dit weerspiegelt wellicht een tendens om in de besluitvorming meer gebruik te maken van informatie en adviezen door specialisten, in dit geval de boekhouder als financieel specialist. De studieclub richt zich vooral op het teelttechnisch aspect maar is vaak ook de plek waar "alles bijeen wordt gebracht".

3.4 Betekenis centrum voor tuinders

Er is een formeel en informeel centrum en beide zijn belangrijk voor de individuele tuinder. Het formele centrum bestaat uit

1) J.T.W. Alleblas - 1982.

organisaties en instellingen zoals veilingen, dienstverlenende bedrijven, voorlichtingsdiensten, agrarische scholen en studieclubs. Het informele centrum bestaat uit het spontane netwerk van "bedrijfsfunctionele contacten" tussen ondernemers (of bedrijven).

De opleiding van tuinders is voor een groot deel verzorgd door het informele centrum. Er is wel een duidelijke tendens naar meer formele opleiding (scholing) en naar meer niet-formele opleiding (deeltijdonderwijs). Ook voor de tuinders met relatief veel schoolopleiding is de informele opleiding waarschijnlijk van essentiële betekenis. Hierbij gaat het om wat men beroepsmatig van huis uit meekrijgt, wat men aan vroege praktijkervaring opdoet en de steun die men in de periode van het zelfstandig tuinder worden ondervindt.

De betekenis van het informele centrum voor de individuele tuinder lijkt inhoudelijk en psychologisch bepaald. Inhoudelijk omdat de hoeveelheid kennis (ervaring) die in het informele centrum aanwezig is meer omvat dan wat een individuele tuinder zich eigen kan maken. Psychologisch omdat het informele centrum bij zeer ingrijpende beslissingen de onzekerheid die wordt ervaren terug kan dringen.

Het gevaar dat vooral verouderde ervaring als informatie wordt aangeboden en dat van het informele centrum een conformerende werking uitgaat wordt in het ZHG geen werkelijkheid. De op experimenteren - onder natuurlijke omstandigheden - gerichte krachten zijn in het ZHG relatief sterk.

4. Oorzaken korte schoolopleiding

4.1 Inleiding

Dit hoofdstuk geeft een beeld van de redenen die de tuinders achteraf geven voor het relatief vroeg beëindigen van hun schoolloopbaan (4.2). Vervolgens worden enkele achtergronden hiervan behandeld (4.3). Deze achtergronden liggen in de oriëntatie gedurende de jeugdperiode op het bedrijf, op andere beroepen en op het onderwijs.

4.2 Redenen om van school te gaan

Vanzelfsprekendheid

Een overgrote meerderheid van de jongere tuinders uit het ZHG kwam op 15 à 16-jarige leeftijd, of eerder van school. Driekwart van hen zegt achteraf dat het voor hen toen heel vanzelfsprekend was van school te gaan. Een ongeveer even groot aantal deelt mee niemand te kennen die indertijd vond dat het verstandiger was wel verder te leren. De tuinders die nog (enigszins) aan verder leren hebben gedacht noemen iets vaker dan de anderen iemand die hen in die richting heeft gestimuleerd.

De mening dat het verstandiger zou zijn wel verder te leren werd nog het meest geconstateerd bij de ouders (14%) en bij leraren (7%). Vrienden hebben in dit opzicht kennelijk zelden een stimulerende rol gespeeld (1%).

Het lag alles bijeen genomen veel meer voor de hand om van school te gaan dan om verder te leren. Ook de veelvuldig spontaan gemaakte opmerking in de geest van, "dat was nu eenmaal zo in die tijd", wijzen in die richting. Ook de reacties van de tuinders die wel naar een andere school zijn gegaan bevestigen dit beeld. Ongeveer de helft van hen zegt dat het voor henzelf niet volkomen vanzelfsprekend was verder te leren. De grootste vanzelfsprekendheid om wel van school te gaan wordt daarentegen aangetroffen bij de tuinders die het vroegst van school zijn gegaan, d.w.z. al voor het bereiken van de leeftijd van 15 jaar.

Redenen om van school te gaan

Ook de tuinders die het volkomen vanzelfsprekend vonden van school te gaan hebben i.h.a. toch nog een nadere toelichting kunnen geven. Als belangrijkste reden om van school te gaan wordt het meest genoemd "geen zin in verder leren" (40%). Daarna kwamen als belangrijkste redenen "ik was thuis nodig op het bedrijf" en "iedereen deed het".

Om een idee te krijgen van de betekenis die aan deze redenen

moet worden gehecht zijn een aantal aanvullende vragen gesteld. Hieronder komen de uitkomsten daarvan aan de orde.

Tabel 4.1 Procentuele verdeling tuinders die vroeg van school zijn gegaan naar redenen

Wat was toen voor U de belangrijkste reden om van school te gaan? Was er nog een tweede reden? 1)	1 ^e reden	2 ^e reden	totaal
- geen zin in verder leren	43	10	53
- was thuis nodig op het bedrijf	17	7	24
- iedereen deed het	12	5	17
- wilde snel geld verdienen	6	9	15
- de praktijk trok me	8	9	17
- kon niet zo goed leren	6	3	9
- om praktijkervaring op te doen	2	6	8
- geen geschikte school in de omgeving	1	3	4
- overige redenen	5	4	9
- geen	-	44	44
Totaal	100	100	100
	958	958	

1) Alleen gesteld indien met 15 jaar of eerder van school.

Geen zin in verder leren

Reagerend op de vraag, "Had U het naar Uw zin op school toen U ongeveer tien jaar was?" zegt bijna de helft van de tuinders dat dit (beslist) niet het geval was (zie tabel 4.2). De minderheid die na het eerste vervolgonderwijs wel verder leerde had het in het algemeen al op tienjarige leeftijd beter naar de zin op school.

Tabel 4.2 Procentuele verdeling van de tuinders naar schoolervaring op tienjarige leeftijd

Had U het naar Uw zin op school toen U ongeveer tien jaar was?	Relatief vroeg van school	Langer naar school	Totaal
Niet	48	24	47
Ging wel	28	46	29
Beslist wel	24	30	24
Totaal	100	100	100
	952	86	1038

Er is ook gevraagd naar de schoolervaringen op vijftienjarige leeftijd. Deze zijn, blijkens de reacties in het algemeen minder negatief dan op tienjarige leeftijd (vergelijk de tabellen 4.2 en 4.3). De tuinders die zeggen ook op vijftienjarige leeftijd weinig plezier aan de school te hebben beleefd, noemen wel - zoals viel te verwachten - "geen zin in verder leren" vaker dan de anderen als eerste of tweede reden om van school te gaan (tabel 4.3).

Tabel 4.3 Procentuele verdeling van de tuinders naar schoolervaring op vijftienjarige leeftijd

Had U het naar Uw zin op school toen U onge- veer vijftien jaar was?	Vroeg van school			Langer naar school	Totaal
	vanwege "geen zin"	andere redenen	to- taal		
Niet meer op school (nvt)	13	13	13	-	12
Niet	33	22	27	29	27
Ging wel	28	21	26	14	24
Beslist wel	26	44	34	57	37
Totaal	100	100	100	100	100
	511	441	952	86	1038

Was thuis nodig, als reden

In het vorige hoofdstuk is geschetst dat veel tuinders al vroeg op het ouderlijk bedrijf hielpen. Van de tuinders die relatief lang naar school zijn gegaan, hielp echter op tienjarige leeftijd "slechts" 29% regelmatig op een tuinbouwbedrijf; van de andere tuinders hielp op die leeftijd bijna de helft (47%) regelmatig op het bedrijf. Dit verschil is echter grotendeels een gevolg van het hogere percentage geënquêteerden die niet op een tuinbouwbedrijf zijn opgegroeid in de groepen met meer schoolopleiding.

Iedereen deed het, als reden om van school te gaan

Tuinders met relatief veel schoolopleiding komen in het algemeen uit gezinnen waar ook de andere kinderen relatief veel schoolopleiding hebben. Bovendien zijn zij vaker door de ouders gestimuleerd tot het volgen van onderwijs (zie paragraaf 4.3).

Of de vanzelfsprekendheid om van school te gaan ook sterk is beïnvloed door kenmerken van vriendengroepen of andere groepen waar men deel van uitmaakte is niet bekend. Er zijn namelijk geen gegevens verzameld over de schoolloopbaan van anderen uit de omgeving dan de gezinsgenoten.

Het niet beschikbaar zijn van een geschikte school

Dit argument is vrij zelden genoemd. Tuinders die deze reden om vroeg van school te gaan wel noemden behoren vrijwel allen tot de oudste leeftijdscategorie (34 t/m 37 jaar). Dit is verklaarbaar omdat in de periode waarin deze leeftijdsgroep van de lagere tuinbouwschool kwam de middelbare tuinbouwschool in het ZHG nog niet was heropgericht.

Wellicht doet zich op dit punt een duidelijke kloof voor tussen motivering (redenen) en oorzaken omdat men veelal pas over mogelijkheden gaat denken wanneer deze zich aandienen. Men noemt niet snel het ontbreken van een mogelijkheid als oorzaak van een bepaald gedrag. Overigens is een (beperkt) aantal ondernemers uit de betreffende leeftijdscategorie wel naar een middelbare tuinbouwschool gegaan (Utrecht, Boskoop) of naar de middelbare landbouwschool in Gouda (enkele zoons van veehouders uit de Kring).

4.3 Oriëntatie in de jeugdperiode

Oriëntatie op het tuinbouwbedrijf

Hiervoor is al een beeld geschetst van de vroege oriëntatie op het tuinbedrijf. Deze oriëntatie bleek meer gekleurd door een grote mate van zelfsprekendheid dan door een bewuste keus voor het beroep van tuinder. Het was veelal vanzelfsprekend dat men werd ingeschakeld op het bedrijf en deze betrokkenheid werd in de loop van de jaren gaandeweg intensiever. De overgang van school naar praktijk was daardoor relatief klein en voor de hand liggend. Dit geldt te meer omdat het nut van een uitgebreide schoolopleiding voor de latere beroepsuitoefening niet hoog werd aangeslagen (zie volgende hoofdstuk). Ook de bedrijfsoriëntatie van de vader kan hierbij een rol spelen. Tuinders die relatief lang naar school gingen hebben namelijk vaker dan de anderen een vader die niet alleen met de lopende bedrijfsaangelegenheden bezig was (tabel 4.4).

Tabel 4.4 Procentuele verdeling van de tuinders naar externe oriëntatie van de vader in vergelijking met andere tuinders 1)

Vernieuwing en naar buiten gerichte activiteiten van de vader 2)	Geënquêteerden		
	relatief vroeg van school	langer naar school	totaal
Relatief weinig	46	34	46
Vrij veel	29	16	28
Veel	25	50	26
Totaal	100 (895)	100 (58)	100 (953)

- 1) Exclusief geënquêteerden van wie de vader geen tuinder was.
- 2) Gebaseerd op score met als elementen: iets nieuws proberen op het bedrijf, contact met voorlichting, lezen van vakbladen en activiteiten in organisaties

Oriëntatie op andere beroepen

Het volgen van onderwijs wordt nogal eens beschouwd als een middel om vooruit te komen in een wereld waarin diploma's hoog worden gewaardeerd. Voor iemand die tuinder wil worden gelden echter geen formele eisen. Dit kan een reden zijn om met weinig schoolopleiding te volstaan, met name wanneer het enthousiastme voor het verblijf op de schoolbanken toch al niet zo groot is. Dit geldt echter lang niet voor alle geënquêteerden. Een kwart van de geënquêteerden zegt namelijk dat op vijftienjarige leeftijd een ander beroep dan dat van tuinder meer in de lijn lag dan dat van tuinder, bij de tuinders die langer naar school gingen, kwam dit nog iets meer voor (35%). Op tienjarige leeftijd vond tweederde het niet vanzelfsprekend tuinder te worden; van de tuinders met meer schoolopleiding zelfs 90%.

Een belangrijke factor is waarschijnlijk dat tot nu toe de plaatsingsmogelijkheden voor jongeren binnen de glastuinbouw in het algemeen beter waren dan in andere delen van de agrarische wereld. De gedachte dat men altijd nog tuinder kon worden, heeft waarschijnlijk een belangrijke rol gespeeld bij jongeren die het niet zo erg naar de zin hadden op school.

Oriëntatie op het onderwijs

In de vorige paragraaf bleek dat bijna de helft van het totaal aantal geënquêteerden van mening was het op tienjarige leeftijd (beslist) niet naar zijn zin te hebben gehad op school. Vermoedelijk speelt in veel gevallen hierbij de vroege oriëntatie op het bedrijf en het voorbeeld van met name de vader een rol.

De helft van de geënquêteerden zegt op tienjarige leeftijd niet regelmatig met één van de ouders over school te hebben gesproken. Op vijftienjarige leeftijd was dit van degenen die nog naar school gingen nog altijd ruim 40% (zie tabel).

Tabel 4.5 Procentuele verdeling tuinders naar contact met ouders over school; tussen haakjes alleen tuinders die langer naar school gingen

Praatte U regelmatig met Uw ouders over school?	10 jaar	15 jaar
Niet	50 (46)	42 (40)
Wel	50 (54)	58 (60)
Totaal	<u>100 (100)</u>	<u>100 (100)</u>
Absolute aantal	1038 (80)	909 (80)

Er is geen duidelijk verschil tussen de tuinders die langer naar school gingen en alle tuinders. Dit ligt anders wanneer wij

ons beperken tot het contact met de moeder. Het contact over school verliep vaker over de moeder dan over de vader en dit geldt in het bijzonder voor de groep met meer schoolopleiding.

Tabel 4.6 Procentuele verdeling tuinders naar contact met vader of moeder over school; tussen haakjes alleen tuinders die langer naar school gingen

Wie had de meeste belangstelling voor de gang van zaken op school?	10 jaar	15 jaar
Moeder	28 (45)	25 (44)
Vader	7 (1)	11 (3)
Even veel/weinig	65 (54)	64 (53)
Totaal	100 (100)	100 (100)
Absolute aantal	1038 (80)	903 (80)

Kennelijk hebben de moeders in het algemeen meer belang gehecht aan het onderwijs voor de kinderen dan de vaders. Een geënquêteerde drukte het zo uit: "Mijn moeder vond het erg maar mijn vader had in zijn hart wel plezier in de streken die ik op school uithaalde".

Het is niet duidelijk wat de achtergrond is van het verschil in reacties van beide ouders. De volgende verklaringen lijken denkbaar:

- de moeder bekommert zich meer om de opvoeding (incl. onderwijs) en de toekomstmogelijkheden (incl. die buiten het tuindersberoep) van de kinderen en de vader legt zich meer op het bedrijf toe;
- de moeders waren in het algemeen meer onderwijs-minded;

De eerste verklaring waarbij de oorzaak wordt gezocht in een verschillende rol binnen gezin en bedrijf lijkt het meest plausibel. Een verschil in houding tegenover onderwijs is minder waarschijnlijk omdat de moeders in het algemeen niet meer onderwijs hebben gevolgd dan de vaders en zij ook overwegend zijn opgegroeid in het ZHG.

Regionale verschillen

Het ZHG blijkt deel uit te maken van een groter gebied, waar een hoog percentage aanstaande agrariërs zo snel mogelijk de schoolbanken heeft verlaten (zie kaart 1.1). Dit is een verschijnsel dat zich ook in het verleden al voordeed, zij het op een wat ander niveau. De omstandigheden lijken dit afwijkende beeld niet volledig te kunnen verklaren. Zo wordt de provincie Zuid-Holland bij alle bedrijfstypen gekenmerkt door een lager (formeel) opleidingsniveau dan landelijk het geval is. Waarschijnlijk zijn so-

ciaal-cultureel verankerde waardenoriëntaties in het geding. Hierbij wordt met name gedacht aan een sterke gerichtheid op informatie met een praktische bruikbaarheid en een lage waardering voor "vrij-zwevende kennis".

5. Gevolgen beperkte basisopleiding

5.1 Rendement naar oordeel tuinder

Positief rendement

Een indruk van het "subjectief rendement" werd verkregen door te vragen wat men achteraf gezien aan de opleiding heeft gehad en in welk opzicht dit eventueel het geval is. De tuinder is bij deze vragen gestimuleerd de opleiding van destijds in verband te brengen met de eisen van het beroep waarmee hij zich nu ziet geconfronteerd.

Tabel 5.1 Procentuele verdeling van de tuinders naar oordeel over de gevolgde opleidingen

Hoeveel hebt U achteraf aan Uw opleiding gehad?	Lagere tuinb.- school	Vakschool leerling- stelsel	Middelb. tuinb.- school	Niet-agr. schoolop- leiding	Cursussen ba- sis- opl. ling	bij- scho- ling
Niets of vrijwel niets	25	-	3	12	7	5
Vrij weinig	51	9	12	14	28	16
Vrij veel	21	59	40	51	40	40
Veel	3	32	45	23	25	39
Alle tuinders met de betr. opleiding	100	100	100	100	100	100
Deelnemingsperc.	76	16	6	24	72	41

Lagere tuinbouwschool

Driekwart van de tuinders met lagere tuinbouwschoolopleiding zegt aan deze opleiding vrij weinig of niets te hebben gehad. Het oordeel van de jongste groep ondernemers is in het algemeen minder negatief dan dat van hun (iets) oudere collega's. De tuinders die van mening zijn wel iets aan de lagere tuinbouwschool te hebben gehad noemen in dat verband het meest "algemene ontwikkeling als tuinder" (70%) en "in teelttechnisch opzicht" (19%). Zelden worden genoemd: algemene (persoonlijke of maatschappelijke) ontwikkeling of in economisch, organisatorisch of technisch opzicht.

Bij de interpretatie van deze cijfers zijn een aantal overwegingen van belang. De eerste is dat een opleiding in principe invloed kan hebben zonder dat de betrokkene zich hiervan bewust is. Dit kan met name het geval zijn wanneer een opleiding "sporen"

heeft achtergelaten in de algemene manier van werken en denken, terwijl veel van de inhoudelijke kennis verouderd is. De redenering bij het beantwoorden van de vraag bleek soms de volgende te zijn: "Wanneer ik bij de problemen waarmee ik nu te maken heb niet kan teruggrijpen op mijn opleiding was deze "waardeloos". De ontwikkeling in de tuinbouw is erg snel gegaan en vooral de ouderen zien dat veel van wat toen werd behandeld inmiddels sterk verouderd is.

Verder speelt een rol dat het moeilijk is je te verplaatsen in de situatie waarin je een gevolgde opleiding niet zou hebben gehad. Dit bleek zelfs te gelden voor geënuquêteerden voor wie de lagere tuinbouwschool indertijd al bijna te veel was. De indruk is dat bij de beoordeling van de lagere tuinbouwschool, in het algemeen is uitgegaan van wat op dit moment als de gewenste opleiding voor een aanstaand tuinder wordt beschouwd. In dit licht ziet men dan de eigen opleiding veelal als erg mager.

Vakschool/leerlingstelsel

Vrijwel alle tuinders die hebben deelgenomen, zeggen hieraan veel (32%) of vrij veel (59%) te hebben gehad. Het gaat daarbij in de meeste gevallen om kennis van de teelt (84%), terwijl ook de technische kant wordt genoemd (11%). Dit in vergelijking met de mening over de lagere tuinbouwschool, zeer positieve oordeel zal mee worden bepaald door:

- de min of meer selecte groep (de minst gemotiveerden hebben na de lagere tuinbouwschool het onderwijs helemaal achter zich gelaten);
- de oververtegenwoordiging van de jongste leeftijdscategorieën, met een kleinere kans op veroudering van de opgedane kennis.

Ook de onderwijsvorm van participerend leren heeft kennelijk aangesproken.

Middelbare tuinbouwschool

Een grote meerderheid meent veel (45%) of vrij veel (40%) aan de middelbare tuinbouwschool te hebben gehad. Hierbij wordt dan het meest verwezen naar "algemene ontwikkeling als tuinder" (50%) en "economisch beleid" (30%). Het economisch aspect wordt relatief vaak genoemd door tuinders die vinden veel aan de opleiding te hebben gehad.

Niet-agrarische schoolopleiding

Driekwart van de tuinders met een niet-agrarische schoolopleiding zegt hieraan veel (23%) of vrij veel (51%) te hebben gehad. Meestal betreft het de niet-beroepsmatige algemene ontwikkeling (64%). Zij vinden er persoonlijk of algemeen maatschappelijk iets aan te hebben gehad. Ook het technisch aspect wordt genoemd (18%), hoofdzakelijk door tuinders die de lagere technische school hebben

bezocht. Met name tuinders met een uitgebreide basisopleiding - veel standaardschooljaren - benadrukken het voordeel van de niet-beroepsmatige algemene ontwikkeling.

Cursussen tijdens de basisopleiding

Twee derde van de deelnemers zegt hieraan veel of vrij veel te hebben gehad. Dit geldt met name voor de volgende opzichten: technisch (27%), algemene ontwikkeling als tuinder (26%), teelt (20%), niet-beroepsmatige algemene ontwikkeling (14%) en organisatie of planning (11%). Het technisch aspect wordt vooral benadrukt door tuinders die vinden veel aan de cursussen te hebben gehad.

Cursussen vanaf het 20^e jaar

Het oordeel hierover is in het algemeen nog iets positiever dan over de cursussen die tijdens de basisopleiding werden gevolgd; 70% van de deelnemers is van oordeel er veel of vrij veel aan te hebben gehad. In vergelijking met de cursussen tijdens de basisopleiding worden vaker genoemd het teelttechnisch (28%) en het economisch aspect (25%). Het economisch element wordt naar verhouding vaak genoemd door tuinders die veel aan de cursussen hebben gehad. Naast het teelttechnisch en het economisch aspect worden nog genoemd: technisch (17%), algemene ontwikkeling als tuinder (12%), niet-beroepsmatige algemene ontwikkeling (7%) en organisatie of planning (6%).

Negatief rendement

Heeft meer schoolopleiding volgens de geënquêteerden ook nadelen? Er is gevraagd of meer schoolopleiding bepaalde consequenties heeft en of men dit een bezwaar vindt. Tabel 5.2 geeft een indruk van de reacties van tuinders die zijn gestopt na de lagere tuinbouwschool.

Tabel 5.2 Procentuele verdeling van de tuinders naar de mening over de mogelijke bezwaren van een opleiding aan de middelbare tuinbouwschool 1)

Een toekomstig tuinder die naar de middelbare tuinb.school wil hoort in zijn omgeving een aantal bezwaren. Met welke van deze bezwaren bent U het eens?	Is niet juist	Geen groot bezwaar	Wel groot bezwaar	Toetaal
- je vervreemdt van de praktijk; het tuindersgevoel wordt onvoldoende	56	23	21	100
- je vervreemdt van de praktijk; het harde werken in de tuin gaat er af	60	24	16	100
- je kunt pas later met eigen vormingsvorming beginnen	38	39	23	100

1) Tuinders met alleen lagere tuinbouwschool.

Bijna de helft van de tuinders met lagere tuinbouwschool is van mening dat een aanstaand tuinder door een langere schoolopleiding van de praktijk vervreemdt. De groep met deze mening reageert echter op dezelfde wijze als de andere tuinders op de vraag of iemand door een opleiding aan de middelbare tuinbouwschool alles bijeengenomen een betere dan wel een slechtere tuinder wordt. In beide groepen is namelijk ongeveer één derde van mening dat men door de middelbare tuinbouwschool een betere tuinder wordt. De overigen vinden bijna allen dat het niets uitmaakt (zie overzicht). Ook voor degenen met een positief oordeel maakt het meestal niet erg veel uit; slechts 4% meent dat je door een middelbare tuinbouwschool een veel betere tuinder wordt. Zoals gezegd maakt het constateren van een praktijk vervreemdend effect van een langere schoolopleiding weinig uit voor het integrale oordeel hierover. Het maakt echter wel uit wanneer men vervreemding constateert en dit bovendien een bezwaar noemt. Van deze tuinders zegt slechts 10% dat iemand door de middelbare tuinbouwschool een betere tuinder wordt.

Bijna een kwart van de tuinders die na de lagere tuinbouwschool van school gingen vindt dat het pas later op gang komen van de eigen vermogensvorming een bezwaar is van een middelbare tuinbouwschoolopleiding. Deze tuinders vinden echter in relatief veel gevallen dat je door een middelbare tuinbouwschoolopleiding wel een betere tuinder wordt. Misschien gaat het nadeel van de latere vermogensvorming pas leven wanneer men al positief staat tegenover het volgen van meer opleiding. Daarentegen zouden ondernemers die menen dat onderwijs van de praktijk vervreemdt, zelfs niet over de mogelijkheid van meer onderwijs willen denken.

Overzicht: "Wordt iemand die na de lagere tuinbouwschool ook nog de middelbare tuinbouwschool volgt, daardoor naar Uw mening in het algemeen een betere of juist een slechtere tuinder?"

Slechter	2%
Maakt niets uit	63%
Beter	35%
Totaal	100%

De vraag naar de nadelen van een opleiding aan een hogere tuinbouwschool is gesteld aan de tuinders met zelf middelbare tuinbouwschool. De reacties geven een indruk van de hoogte van de drempel die ligt tussen middelbare tuinbouwschool en hogere tuinbouwschool, in vergelijking met de hoogte van drempel tussen lagere tuinbouwschool en middelbare tuinbouwschool. Er blijken naar verhouding meer tuinders te zijn die de bezwaren tegen een hogere tuinbouwschoolopleiding delen dan met betrekking tot een middelbare tuinbouwschoolopleiding het geval was.

Tabel 5.3 Procentuele verdeling van de tuinders naar de mening over de mogelijke bezwaren van een hogere tuinbouwschoolopleiding voor een aanstaand tuinder 1).

Een toekomstig tuinder die naar de hogere tuinb.school wil hoort in zijn omgeving een aantal bezwaren. Met welke van deze bezwaren bent U het eens?	Is niet juist	Geen groot bezwaar	Wel groot bezwaar	To-taal
- tuindersgevoel onvoldoende	42	19	39	100
- harde werken gaat er af	51	16	33	100
- te late eigen vermogensvorming	31	24	45	100

1) Tuinders met middelbare tuinbouwschool.

De indruk dat de waargenomen drempel voor een aanstaand tuinder om van de middelbare tuinbouwschool naar de hogere tuinbouwschool hoger is dan van lagere tuinbouwschool naar middelbare tuinbouwschool, wordt nog versterkt door de uitkomst dat een belangrijk percentage meent dat men door het volgen van een hogere tuinbouwschool een minder goede tuinder wordt. Behalve de omstandigheid dat de keus tussen hogere tuinbouwschool en praktijk zich op latere leeftijd afspeelt dan die tussen middelbare tuinbouwschool en praktijk zal een rol spelen dat men voor een hogere tuinbouwschoolopleiding het gebied zal moeten verlaten. Het op kamers moeten gaan wonen - buiten het ZHG - zou het vervreemden van de praktijk in de hand kunnen werken.

Overzicht: "Wordt iemand die na de middelbare tuinbouwschool ook nog de hogere tuinbouwschool volgt, daardoor naar Uw mening in het algemeen een betere of juist een slechtere tuinder?"

Slechter	34%
Maakt niets uit	55%
Beter	11%
Totaal	100%

5.2 Basisopleiding en wijze van beroepsuitoefening

In de enquête is aandacht besteed aan twee aspecten van de wijze van beroepsuitoefening, namelijk de snelheid waarmee de tuinder inspeelt op nieuwe ontwikkelingen en de mate van kwantificering bij het nemen van beslissingen. Uit veel onderzoek blijkt dat personen met meer schoolopleiding in het algemeen sneller op

nieuwe ontwikkelingen inspelen dan anderen 1). Verder leek het aannemelijk dat ondernemers met minder opleiding in het algemeen meer op hun tuindersgevoel afgaan, terwijl hun collega's met meer opleiding zich meer richten op het verkrijgen van exacte en objectieve informatie.

Hieronder wordt nagegaan in hoeverre deze veronderstellingen van toepassing zijn op de groep van onderzoek.

Moderniteit bedrijven

Op grond van de eerste veronderstelling mocht worden verwacht dat tuinders met meer basisopleiding, in het algemeen modernere bedrijven hebben dan hun collega's met minder basisopleiding. De uitkomsten uit de enquête lijken dit te bevestigen. Het is echter duidelijk dat het opleidingsniveau in dit opzicht geen overheersende factor is. Bovendien is het niet duidelijk hoe de geconstateerde samenhang tussen opleidingsniveau en moderniteit van de bedrijven moet worden verklaard. Eerder kwam immers naar voren dat ook de vaders van de geënquêteerden in relatief veel gevallen opvielen door hun vernieuwingsdrang. Het is ook niet uitgesloten dat het verschil in moderniteit tussen de opleidingsgroepen een gevolg is van wat men vanuit huis heeft meegekregen, materieel en qua informele opleiding.

De enquête geeft geen volledig beeld van de moderniteit van de bedrijven. Er is volstaan met een aantal belangrijke indicatoren. Dit zijn:

- de gemiddelde leeftijd van de glasopstanden;
- de aanwezigheid van glasopstanden die nog geen drie jaar oud zijn;
- de aanwezigheid van een computer;
- oriëntatie op nieuwe teelten en;
- de mate waarin maatregelen zijn getroffen om energie te besparen.

Alleen wat het treffen van energiebesparende maatregelen betreft, werd in het geheel geen samenhang met de basisopleiding geconstateerd.

Tabel 5.4 geeft een beeld van de gemiddelde leeftijd van de glasopstanden en van de aanwezigheid van recent glas.

In de jaren voorafgaand aan de enquête is naar verhouding veel geïnvesteerd in nieuwbouw en vernieuwing van bestaande glasopstanden. Naarmate de tuinder meer opleiding heeft, is de gemiddelde leeftijd van de glasopstanden lager en is er in meer gevallen gedurende de voorgaande drie jaar glas vernieuwd of heeft volledige nieuwbouw plaatsgevonden. Deze samenhang wordt voor een deel veroorzaakt doordat ondernemers met meer opleiding gemiddeld jonger zijn en er door de jongere ondernemers meer nieuwbouw is gepleegd dan door de iets ouderen.

1) E.M. Rogers en F.F. Shoemaker - 1971.

Tabel 5.4 Procentuele verdeling van de bedrijven naar gemiddelde leeftijd van de glasopstanden en percentage bedrijven met nieuwbouw (of vernieuwing) gedurende de laatste drie jaar.

Gemiddelde leeftijd van het glas	Basisopleiding in st.schooljaren				
	tot 2	2 - 4	4 - 6	6 e.m.	Totaal
Tot 6 jaar	22	31	38	45	34
6 t/m 8 jaar	21	27	35	23	29
9 jaar en ouder	57	42	27	32	37
Totaal	100	100	100	100	100
Percentage met glas van de laatste drie jaar	22	37	44	52	39

Overigens blijkt dat de situatie op de bedrijven van starten-de ondernemers sterk uiteenloopt. Van de jongste ondernemers - tot 28 jaar - heeft een relatief hoog percentage glasopstanden die gemiddeld nog geen 6 jaar staan (50%) maar er is ook een relatief groot aantal met glasopstanden die al 9 jaar en ouder zijn (41%). Er is kennelijk een groep als tuinder begonnen door een verouderd bedrijf te kopen om dit pas na verloop van tijd te vernieuwen.

Bijna de helft van de geënquêteerden heeft (o.a.) de klimaat-regeling geautomatiseerd door een computer aan te schaffen. Van de tuinders met relatief veel opleiding is dit ruim de helft.

Tabel 5.5 Percentage bedrijven met computer

Basisopleiding tuinder:	
tot 2 st.schooljaren	36
2 tot 4	41
4 tot 6	51
6 en meer	57
Totaal	46

Ook in dit geval kan een deel van de samenhang worden verklaard door de factor leeftijd van de ondernemer; naarmate de ondernemers jonger zijn hebben zij in het algemeen meer opleiding en in meer gevallen een computer.

Tuinders met meer opleiding zijn in het algemeen meer bezig met verandering van teelt dan andere tuinders.

Van alle geënquêteerden houdt 19% rekening met een omschakeling terwijl 11% dit zelfs waarschijnlijk of zeker noemt; van de tuinders met meer basisopleiding verwacht een belangrijk groter aantal een teeltomschakeling. In een aantal gevallen is de moge-

Tabel 5.6 Percentage tuinders die voor de komende drie jaar rekening houden met omschakeling naar een andere teelt

Basisopleiding tuinder:	
tot 2 st.schooljaren	12
2 tot 4	17
4 tot 6	21
6 en meer	29
Totaal	19

lijke toekomstige hoofdteelt momenteel al als neventeelt op het bedrijf aanwezig. Tuinders met meer opleiding hebben naar verhouding vaker een gemengd teeltplan. Dit is overigens een gegeven dat zich moeilijk laat plaatsen in termen van modern tegenover niet-modern. In veel beschouwingen wordt specialisatie gezien als blijk van moderniteit. Sterk marktgericht bezig zijn wordt echter ook als zodanig gezien en wellicht moet het denken over nieuwe teelten en de introductie daarvan op het eigen bedrijf vooral in dit licht worden gezien. Ook is het denkbaar dat tuinders met meer opleiding gemakkelijker de complexe planning van een gemengd bedrijf aankunnen.

De energiebesparing is aan de orde gesteld door de vraag te stellen welke energiebesparende maatregelen de laatste drie jaar werden genomen en tot welk percentage besparing dit ongeveer heeft geleid. Dit zal niet altijd betekenen dat een overeenkomstige vermindering van het gasverbruik per m² glas heeft plaatsgevonden omdat men bijvoorbeeld kan zijn omgeschakeld naar een teelt met een andere energiebehoefte. Het ging om veranderingen binnen het bedrijf die specifiek tot doel hadden energie te besparen. Bij het geschatte effect gingen vrijwel alle tuinders van de officiële normen uit en niet van de werkelijke geconstateerde invloed op het gasverbruik.

Tabel 5.7 Procentuele verdeling tuinders naar betekenis energiebesparende maatregelen gedurende de laatste drie jaar

Geen besparing	21
tot 5%	13
5 tot 10%	24
10 tot 20%	21
20% en meer	21
Totaal	100

Het blijkt dat de mate waarin energiebesparende maatregelen werden getroffen sterk uiteenloopt maar dat er geen samenhang is

met de basisopleiding. Mogelijk speelt het specifieke karakter van de energiekostenproblematiek een rol. Kenmerken van deze problematiek waren:

- het probleem drong zich zo sterk op dat nauwelijks sprake geweest kan zijn van een verschil in bewustwordingstempo;
- de tuinders werden als het ware "overspoeld" met informatie over mogelijkheden om energie te besparen, maar;
- het in aanmerking komen hiervoor is veelal sterk afhankelijk van de specifieke omstandigheden op het eigen bedrijf,

Opmerkelijk is dat zich wat betreft toekomstige energiebesparende maatregelen wel verschillen voordoen tussen de opleidingsgroepen. Tuinders met meer opleiding verwachten in het algemeen meer energiebesparende maatregelen te zullen treffen.

Tabel 5.8 Percentage tuinders dat verwacht de komende drie jaar voor minstens 20% aan energiebesparende maatregelen te zullen treffen

Basisopleiding tuinder:	
tot 2 st.schooljaren	69
2 tot 4	69
4 tot 6	74
6 en meer	78
Totaal	72

Mate van quantificering

Er is aangenomen dat ondernemers die sterk gericht zijn op het verkrijgen van exacte en objectieve informatie, in het algemeen meer kengetallen over het eigen bedrijf paraat hebben dan andere ondernemers. Tijdens de enquête is gevraagd naar de volgende twee kengetallen:

- de bruto-opbrengst van de belangrijkste teelt (in f per m² glas) en;
- het gasverbruik (in m³ gas per m² glas).

Er valt niet meer dan een zwakke samenhang met de basisopleiding te constateren. Wat het opbrengstgegeven betreft, vertoont alleen de groep met minder dan 2 standaardschooljaren een afwijkend beeld; slechts 22% in deze groep had een exact gegeven paraat in de andere groepen was dit ruim de helft. Het percentage ondernemers dat het gegeven over het gasverbruik paraat had, bedroeg in de onderscheiden opleidingsgroepen respectievelijk 26, 27, 35 en 40.

De geconstateerde samenhang met de basisopleiding is waarschijnlijk voor een belangrijk deel een gevolg van de grotere

deelname aan de activiteiten van de studieclubs in de groep met meer basisopleiding. De ondernemers die actief zijn in de studieclubs beschikken namelijk in het algemeen over meer kengetallen dan hun collega's (zie tabel)

Tabel 5.9 Percentage van de tuinders dat een exact gegeven paraat had over de opbrengst en het gasverbruik per m² glas

Deelname aan activiteiten studieclub (aantal bijeenkomsten afgelopen jaar)	Kengetal over	
	productie	gasverbruik
0	39	23
tot 10	49	33
10 t/m 19	46	35
20 en meer	64	41
Alle tuinders	48	32

Dat met de basisopleiding slechts een zwakke samenhang wordt geconstateerd, kan mede een gevolg zijn van het gegeven dat tuinders met meer opleiding gemiddeld meer teelten op het bedrijf hebben dan hun collega's met minder opleiding. Op bedrijven met meerdere teelten zijn de gevraagde kengetallen in het algemeen moeilijker te produceren terwijl de bruikbaarheid veelal geringer is omdat er niet altijd goede "vergelijkingsbedrijven" in de omgeving beschikbaar zijn.

5.3 Compensatie beperkte basisopleiding door informele opleiding en bijscholing?

De mogelijkheid bestaat dat de ondernemers met een beperkte basisopleiding dit weten te compenseren door meer uitgebreide informele opleiding en bijscholing. De tuinders met een beperkte basisopleiding bleken op ongeveer vijftienjarige leeftijd in het algemeen sterker bij het ouderlijk bedrijf te zijn betrokken dan hun collega's met een ruimere basisopleiding. Wat de zeer vroege praktijkervaring betreft, dit wil zeggen op ongeveer tienjarige leeftijd, is er echter geen duidelijke samenhang met de basisopleiding 1).

Ook op ongeveer achttienjarige leeftijd is er in het algemeen geen duidelijk verschil in de mate van betrokkenheid bij het tuinbouwbedrijf tussen de opleidingsgroepen. Het is wel opvallend dat de ondernemers met meer basisopleiding in het algemeen meer in-

1) Wanneer ondernemers die niet van tuindersafkomst zijn, buiten beschouwing blijven.

zicht hadden in de financiële aspecten van het bedrijf en ook in meer gevallen werden betrokken in overleg over de financiële consequenties van bepaalde bedrijfsbeslissingen.

Alles bijeengenomen kan hieruit worden opgemaakt dat er ook bij de tuinders met een ruimere basisopleiding in veel gevallen sprake was van een vroege oriëntering op de praktijk. Bij de ondernemers die relatief vroeg van school zijn gekomen heeft zich echter wel een intensivering van deze oriëntatie op de praktijk - al tijdens de schoolperiode - voorgedaan. De economische kant van het bedrijf is echter juist voor deze latere tuinders lange tijd een gesloten boek gebleven.

Binnen de basisopleiding is sprake van compensatie van een beperkte schoolopleiding door deeltijdonderwijs (met name algemeen tuinbouw cursus en vakschool/leerlingstelsel). Na de basisopleiding is echter sprake van een omgekeerd effect (zie hoofdstuk 2). De deelname aan deeltijdonderwijs is dan namelijk naar verhouding het grootst bij de ondernemers met de meest uitgebreide basisopleiding.

Eerder bleek dat de "informele bijscholing" een grote betekenis heeft (zie hoofdstuk 3). Met name bij de ondernemers met een meer uitgebreide basisopleiding is echter de nadruk meer komen te liggen bij de georganiseerde contacten met collega's (studieclub). Van de tuinders met minstens 4 standaardschooljaren basisopleiding noemt namelijk twee derde de studieclub als de meest belangrijke of als de tweede bron van informatie; van de andere tuinders is dit "slechts" ruim een derde. De ondernemers met relatief veel basisopleiding noemen ook naar verhouding vaak de rijksvoorlichting als belangrijke bron van informatie. De boekhouder wordt daarentegen in betrekkelijk veel gevallen door de tuinders met minder basisopleiding genoemd als belangrijke bron van informatie en advies.

Het is duidelijk dat de betekenis van een beperkte basisopleiding maar betrekkelijk is doordat de informele opleiding en "bijscholing" een grote rol spelen. Op deze wijze bekeken is er sprake van een belangrijke compensatie voor de vele beperkte basisopleidingen. Het blijkt echter ook dat de verschillen tussen de groep met een beperkte basisopleiding en die met een ruimere basisopleiding, naderhand groter wordt. In deze betekenis is van compensatie beslist geen sprake. De achterstand ten opzichte van de groep met een ruimere basisopleiding wordt in het algemeen in de loop van de jaren steeds groter.

5.4 De gevolgen voor het centrum: de bijdrage van tuinders aan het centrum

Het gaat hier over de vraag of de bijdrage van individuele tuinders aan het centrum samenhangt met hun basisopleiding. Eerder werd ingegaan op de betekenis van het centrum voor de tuinder (paragraaf 3.4). Evenals in die paragraaf, wordt ook nu een onderscheid gemaakt tussen het informele en het formele centrum, respectievelijk het spontane netwerk van bedrijfsfunctionele contac-

ten tussen tuinders en het geheel aan organisaties en instellingen die voor hen van belang zijn.

Bijdrage aan het informele centrum

Het informele centrum is van belang vanwege de produktie van informatie, de verspreiding hiervan en de stimulering bij de toepassing. Wanneer bepaalde tuinders experimenteel in het eigen bedrijf bezig zijn, is sprake van produktie van informatie. Het is waarschijnlijk dat tuinders op dit vlak in het algemeen een wat grotere bijdrage leveren naarmate zij een ruimere basisopleiding hebben. Er bleek immers enige samenhang te bestaan tussen de basisopleiding en het relatief snel toepassen van nieuwe ontwikkelingen, i.c. het hebben van een modern bedrijf.

Er zijn echter geen aanwijzingen gevonden dat de tuinders met meer opleiding een meer centrale positie innemen binnen het niet-georganiseerde netwerk van onderlinge contacten (waardoor informatie wordt verspreid). Ondernemers met meer opleiding fungeren kennelijk met andere woorden niet vaker als opinielider dan hun collega's met minder opleiding. Dit is afgeleid uit gegevens over het aantal keren in een jaar tijd, dat het eigen bedrijf object was van bezichtiging door collega's (afgezien van georganiseerde bezichtigingen zoals bij de rondgang van een studiegroep). Er blijkt in dit opzicht niets van een samenhang met de basisopleiding.

Wat het elkaar stimuleren betreft, zijn met name de opvattingen over wat een goede tuinder is, van belang. Er zijn echter geen aanwijzingen gevonden dat de mate waarin de centrale waarden van het beroepsethos van het ZHG-"leven", samenhangt met de basisopleiding. Dit is in de enquête op een indirecte wijze nagegaan. Aan de tuinders is namelijk gevraagd of zij zelf bepaalde eigenschappen in meerdere of juist in mindere mate bezaten dan de meeste tuinders in de omgeving. Objectief gezien zou het aantal tuinders dat een bepaalde eigenschap in meerdere mate bezit dan de doorsnee collega, gelijk moeten zijn aan het aantal dat deze eigenschap in mindere mate heeft. In werkelijkheid is het aantal positieve zelfbeoordelingen bij de meeste eigenschappen veel groter dan het aantal negatieve. Dit zal in het algemeen meer het geval zijn naarmate de betreffende eigenschap sterker als gewenst wordt ervaren: de wens als vader der gedachte.

Bij de meeste kenmerken hangt de zelfbeoordeling niet duidelijk samen met de basisopleiding. Dit geldt zelfs voor alle eigenschappen die sterk worden benadrukt, dit wil zeggen die waarbij het aantal positieve zelfbeoordelingen veel groter is dan het aantal negatieve. Het betreft de volgende eigenschappen (in volgorde van de mate waarin de eigen positie gemiddeld wordt "overgewaardeerd"):

- risico's durven nemen;
- graag zijn licht opsteken bij collega's;
- snel iets nieuws proberen;
- plannen op langere termijn maken;
- het werk gemakkelijk voor anderen organiseren;
- zelf veel uren maken.

- Geen duidelijke "overwaardering" krijgen de eigenschappen:
- graag iets op papier zetten;
- contact met voorlichting en proefstation;
- actief zijn buiten het bedrijf (sterkste "onderwaardering").

De eerste en de laatste van deze eigenschappen worden vaker op de eigen persoon van toepassing geacht naarmate de tuinder meer opleiding heeft. De andere eigenschap - contact met voorlichting en proefstation - bleek eerder "objectief gezien" eveneens meer voor te komen naarmate de tuinder meer opleiding had.

Uit dit alles komt het beeld naar voren dat een ruimere basisopleiding tot nu toe, de aanstaande tuinders niet heeft vervreemd van de centrale beroepswaarden van het ZHG, terwijl anderzijds bepaalde waarden die in het centrum "in het minimum verkeren" er door worden bevorderd.

Het formele centrum

Onder meer vanwege de verspreiding van informatie, is het van belang dat tuinders met relatief veel opleiding gemiddeld een andere positie innemen in het formele centrum dan hun collega's met een meer beperkte basisopleiding. Eerder bleek al dat betrekkelijk veel van de tuinders met een ruimere basisopleiding behoren tot de actieve kern van de studieclubs. Ook onderhouden zij in het algemeen meer contacten met instellingen als het consulentenschap voor de tuinbouwvoorlichting en het proefstation.

Het sterkst blijkt de bijzondere positie die tuinders met een ruimere basisopleiding ten opzichte van het formele centrum, innemen uit het bezoeken van vergaderingen. Uit tabel 5.10 blijkt namelijk dat in het algemeen meer vergaderingen worden bezocht naarmate de tuinder een ruimere basisopleiding heeft.

Tabel 5.10 Percentage van de tuinders dat in een jaar tijd, minstens twee vergaderingen op het gebied van de tuinbouw heeft bezocht (afgezien van bijeenkomsten studieclub)

Basisopleiding in standaardschooljaren:	
tot 2	28
2 tot 4	32
4 tot 6	45
6 en meer	59
Alle tuinders	40

6. Gewenste opleiding

6.1 Inleiding

Hieronder worden de opvattingen over de meest gewenste opleiding behandeld. Aan deze opvattingen mag geen absolute betekenis worden gehecht. Het betreft namelijk de opvattingen van geënquêteerden die de opleiding al achter de rug hebben. Zo is uit het voorgaande gebleken dat sommige ouders van mening waren dat hun zoon meer opleiding zou moeten volgen dan uiteindelijk is gebeurd. Het is mogelijk dat de geschiedenis zich tot op zekere hoogte herhaalt, dit te meer omdat opvattingen over wat het meest gewenst is en wat men feitelijk overdraagt op de kinderen niet altijd parallel hoeven te lopen (b.v. invloed van eigen sterke bedrijfs- en praktijkgerichtheid).

6.2 Opvattingen over de gewenste opleiding

Schoolopleiding

Het merendeel van de geënquêteerden kwam op een betrekkelijk jonge leeftijd van school. "Als U de beslissing nog eens kon overdoen wat deed U dan? (Weer van school of verder leren)". De helft van de tuinders die op ongeveer 15-jarige leeftijd van school zijn gekomen, zou nu achteraf gezien verder willen leren. De tuinders die toen niet van school zijn gekomen zouden ook achteraf gezien in overgrote meerderheid verder willen leren (94%).

Ook uit de beantwoording van andere vragen blijkt dat veel tuinders een langere schoolopleiding gewenst vinden. "Wanneer U Uw opleiding nog eens zou kunnen overdoen en er kon gekozen worden tussen: meer schoolopleiding of meer cursussen na de schoolperiode, wat zou U dan doen?" 61% van de geënquêteerden zou in dat geval kiezen voor meer schoolopleiding. Er is geen duidelijke samenhang met de opleiding die men in werkelijkheid heeft gevolgd.

De tendens naar een langere schoolopleiding blijkt het sterkst uit de reacties op de vraag naar wat momenteel de ideale schoolopleiding voor een aanstaand tuinder is (zie tabel 6.1). Minder dan één vijfde van de tuinders vindt dat een aanstaand tuinder momenteel met het volgen van de lagere tuinbouwschool zou moeten volstaan.

Een combinatie van algemeen vormend voortgezet onderwijs (mavo) en middelbare tuinbouwschool wordt het meest genoemd als de ideale opleiding voor een aanstaand tuinder (48%). In totaal vindt 70% van de tuinders dat een aanstaand tuinder momenteel eigenlijk naar de middelbare tuinbouwschool zou moeten gaan.

Van de jongste ondernemers wil een relatief groot aantal volstaan met het volgen van een opleiding aan de lagere tuinbouwschool.

Tabel 6.1 Percentage tuinders naar opvatting over de ideale schoolopleiding voor een aanstaand
tuinder

	Leeftijd van de tuinder (jaar)				
	tot 30	30 t/m 33	34 t/m 37	totaal	
Wat beschouwt U momenteel als de ideale schoolopleiding voor een tuinder met een bedrijf zoals dat van U					
1. lagere tuinbouwschool	39	15	12	19	
2. lagere + middelbare tuinbouwschool	7	32	23	22	
3. algemeen vormend + middelbare tuinbouwschool	44	45	53	48	
4. hogere tuinbouwschool	3	3	4	4	
5. overige	7	5	8	7	
Totaal	100	100	100	100	

Tabel 6.2 Procentuele verdeling van de tuinders naar de gewenste inhoud van de schoolopleiding

	Wat beschouwt U momenteel als de ideale schoolopleiding voor een aanstaand tuinder? 2)				
	1	2	3	4+5	totaal
Wanneer U Uw opleiding nog eens kon overdoen en er kan gekozen worden wat zou U dan doen? 1)					
meer vakkennis + meer praktijkvakken	33	50	31	37	39
meer vakkennis + meer basisvakken	17	10	10	-	9
meer algemene vorming + meer praktijkvakken	33	15	27	10	26
meer algemene vorming + meer basisvakken	17	25	32	53	26
Totaal	100	100	100	100	100

- 1) Twee keuzes voorgesteld aan de geënquêteerden:
 a. meer vakkennis of meer algemene vorming;
 b. meer praktijkvakken of meer basisvakken.

Het is niet duidelijk wat de achtergrond is van dit verschil met de (iets) oudere tuinders. Er kan aan de volgende verklaringen worden gedacht:

- de jongste ondernemers hebben de "lagere tuinbouwschool-nieuwe stijl" meegemaakt en oordelen in het algemeen positiever over deze opleiding (zie hoofdstuk 5);
- naarmate men langer het beroep uitoefent wordt men zich meer bewust van het tekortschieten van de basisopleiding omdat voortdurend kennis veroudert.

Tabel 6.2 geeft een nog wat uitgebreider beeld van wat wordt beschouwd als de meest gewenste opleiding. Hierbij is ook aangegeven wat volgens de tuinders de voorkeur zou verdienen:

- meer vakkennis of meer algemene vorming;
- meer praktijkvakken of meer basisvakken.

Twee derde verkiest meer praktijkvakken boven meer basisvakken. Het idee dat men door het leren van een aantal basisprincipes later een bredere range van praktische vraagstukken kan oplossen, leeft derhalve bij de tuinders niet sterk. Ongeveer de helft van de tuinders verkiest echter wel meer algemene vorming in de opleiding boven meer vakkennis. Waarschijnlijk speelt de gedachte een rol dat vakkennis het best (later) in de praktijk kan worden opgedaan.

De meest praktijkgerichte opleiding is die met meer vakkennis (in plaats van met meer algemene vorming) en meer praktijkvakken (in plaats van meer basisvakken). Deze combinatie komt het meest voor bij de ondernemers die een combinatie van lagere en middelbare tuinbouwschool zien als de ideale opleiding voor een aanstaand tuinder. De andere uiterste mogelijkheid, namelijk een combinatie van meer algemene vorming en meer basisvakken komt het meest voor bij de tuinders met als ideale schoolopleiding (onder meer) algemeen vormend onderwijs.

De sterke tendens naar meer schoolopleiding voor aanstaande tuinders wordt waarschijnlijk niet in de eerste plaats ingegeven door het verwachte rendement. Immers bijna twee derde van de tuinders verwacht niet dat iemand door een middelbare tuinbouwschoolopleiding een betere tuinder wordt; vrijwel niemand denkt dat het véél uitmaakt (zie hoofdstuk 5). Het lijkt eerder een kwestie van niet achter willen blijven bij de algemeen maatschappelijke tendens naar meer onderwijs. Daarbij zal ook een rol spelen dat de tuinders van het ZHG op wat langere termijn gezien in materieel opzicht als beroepsgroep sterk naar voren zijn gekomen. Men zou nu het verschil op het niet-materiële vlak willen wegwerken (cultural lag).

Cursussen

Bijna twee derde van de tuinders wil de schoolopleiding voor een aanstaand tuinder aangevuld zien met één of meerdere cursussen

(20% heeft geen mening en 16% vindt het niet nodig). In het algemeen worden alleen cursussen genoemd die men zelf heeft gevolgd of overwogen.

Overzicht: cursussen als onderdeel van ideale opleiding (exclusief tuinders zonder mening over dit onderwerp)

- geen cursus	19
- 1 cursus, niet evto	21
- 1 cursus, evto	12
- 2 e.m. cursussen, w.o. evto	24
- 2 e.m. cursussen, overige	24
Totaal	100

Een vraag die zich hierbij voordoet is of men vindt dat er voldoende mogelijkheden zijn tot het volgen van cursussen. "Zijn er van U zelf uit gezien, op het moment voldoende mogelijkheden voor bijscholing?" Deze vraag wordt door 11% van de tuinders ontkennend beantwoord. Een iets groter aantal is in het verleden wel eens geconfronteerd met onvoldoende mogelijkheden (18%). De vraagstelling hierbij was als volgt: "Hebt U wel eens moeten afzien van een cursus (waaraan U behoefte had) omdat er onvoldoende mogelijkheden waren?"

In totaal is een kwart van de tuinders geconfronteerd met onvoldoende mogelijkheden (nu of in het verleden). De indruk is dat men daarbij in het algemeen denkt aan cursussen die wel worden gegeven maar niet dicht genoeg in de buurt of niet op een geschikt moment.

Veelal zal de behoefte aan een cursus pas blijken op het moment waarop deze wordt aangeboden; ook tijdens de enquête bleek dat de meeste mensen niet denken over mogelijkheden die er (nog) niet zijn. Wanneer een cursus wordt aangeboden zal het wel of niet deelnemen afhankelijk zijn van enerzijds de intensiteit van de behoefte en anderzijds de belemmeringen tot deelname. De intensiteit van de behoefte hangt samen met de vraagstukken waarmee men in de bedrijfsvoering te maken heeft en met wat men in dit verband van de cursus verwacht. De belangstelling voor de cursus kan echter ook vanuit het formele en/of het informele centrum worden gestimuleerd.

Praktijkervaring

In het algemeen wordt aan praktijkervaring veel waarde toegekend. Uit het oogpunt van opleiding wordt het werken op het bedrijf van vreemden door de meeste tuinders hoger aangeslagen dan het werken op het ouderlijk bedrijf.

Ook in dit opzicht is er in veel gevallen verschil tussen de eigen opleiding en wat men momenteel als de meest gewenste opleiding beschouwt. De meeste tuinders hebben overwegend op het ouderlijk bedrijf gewerkt. Uit het oogpunt van opleiding geeft men ech-

ter meestal de voorkeur aan het werken op een ander bedrijf. Dit geldt nog het minst voor de tuinders die als ideale schoolopleiding lagere tuinbouwschool of lagere tuinbouwschool + middelbare tuinbouwschool noemen (24%). Door de tuinders die algemeen vormend + middelbare tuinbouwschool als de ideale schoolopleiding beschouwen wordt vaker het belang van stages of leeropdrachten benadrukt (41%).

Tabel 6.3 Percentage tuinders naar opvatting over beste manier voor een aanstaand tuinder om praktijkervaring op te doen.

Wat is de beste manier, waarop volgens U een aanstaand tuinder praktijkervaring kan opdoen?	Opvatting over ideale schoolopleiding 1)				
	1	2	3	4+5	totaal
- op het ouderlijk bedr. werken	24	24	12	9	16
- op een ander tuinb.bedr. werken	55	35	69	66	62
- door leeropdrachten en stages op school	21	41	19	25	22
Totaal	100	100	100	100	100

1) Zie voor keuzemogelijkheden 1 t/m 5 tabel 6.1.

Aan meer praktijk op bedrijven in de vorm van stages wordt door bijna iedereen de voorkeur gegeven boven meer praktijkvakken op school, waarschijnlijk vooral omdat praktijk op school als kunstmatig wordt ervaren (+ het gevaar van achterlopen bij snelle ontwikkelingen in de praktijk).

Waarom gaan niet meer aanstaande tuinders na afloop van de schoolperiode bij vreemden op het bedrijf werken? Deze vraag dringt zich op naar aanleiding van het gegeven dat zoveel geënquêteerden hiervoor een voorkeur hebben uitgesproken. Een rol zal spelen dat men indertijd nauwelijks heeft nagedacht over opleidingsaspecten van de plaats waar men ging werken. Daarbij lag het ouderlijk bedrijf het meest voor de hand en wel des te meer naarmate het aantrekken van voldoende arbeidskrachten daar problematischer is. Bovendien kan het opleidingsvoordeel van het elders gaan werken alleen worden gerealiseerd wanneer de aanstaande tuinder bij alle aspecten van de bedrijfsvoering zou worden betrokken. Het kan dus niet de bedoeling zijn dat hij alleen uitvoerende werkzaamheden krijgt te verrichten.

Mogelijk wordt bij de uitgesproken voorkeur voor het werken bij vreemden, gedacht aan een soort meester-leerling-verhouding zoals deze zich vroeger in het gildewezen voordeed. Men leerde in die situatie het vak van iemand die het al beheerste. In dat geval

ging het met name om ambachtelijke bekwaamheden. Bij de opleiding van tuinders is echter ook het ondernemerschap een essentieel element. De bereidheid om een "vreemde" in de keuken te laten kijken, lijkt echter op het teelttechnische en organisatorische vlak gemakkelijker op te brengen dan op het economische terrein. Overigens bleek in het verleden ook bij praktijk op het ouderlijk bedrijf het economische aspect voor veel aanstaande tuinders lange tijd een gesloten boek te blijven. Dit gold echter minder voor de aanstaande tuinders met een ruimere basisopleiding.

6.3 Behoeftte aan hogere tuinbouwschool in het gebied

In het ZHG is geen hogere tuinbouwschool. Aan de geënquêteerden is gevraagd of zij naar een dergelijke school zouden zijn gegaan indien deze zich in het ZHG had bevonden. Van de groep van onderzoek zegt 2% dat dit waarschijnlijk wel het geval zou zijn, terwijl nog eens 6% van mening is dat dit misschien was gebeurd. Het betreft in betrekkelijk veel gevallen geënquêteerden voor wie het tuinder worden van jongsaf geen vanzelfsprekendheid was.

Er is aan de geënquêteerden ook gevraagd naar broers of zusters die wellicht naar een regionale hogere tuinbouwschool waren gegaan. Het aantal broers of zusters dat naar de indruk van de geënquêteerden een regionale hogere tuinbouwschool (misschien of waarschijnlijk) zou hebben bezocht bedraagt het dubbele van het aantal geënquêteerden dat zelf wellicht naar een dergelijke school was gegaan.

Afgaand op deze cijfers hadden tussen de 64 en 261 leerlingen voor een regionale hogere tuinbouwschool kunnen komen uit de ouderlijke gezinnen van de tuinders die op het moment van de enquête nog geen 38 jaar waren. Het laagste aantal (64) beperkt zich tot de "potentiële leerlingen" op wie het predikaat "waarschijnlijk (of zeker)" van toepassing werd geacht. Het hoogste aantal (261) is inclusief de potentiële leerlingen met het predikaat "misschien".

Omerekend naar een jaarlijks leerlingenaanbod komt dit neer op 4 tot 17 leerlingen. Indien het gemiddelde hiervan zou mogen worden aangemerkt als de meest realistische schatting van het jaarlijkse aantal leerlingen uit tuindersgezinnen, zou dit + 10 bedragen.

Bij de beoordeling hiervan moet worden bedacht dat er intussen wel het een en ander is veranderd. Belangrijke veranderingen zijn in ieder geval:

- het toegenomen aantal leerlingen van de middelbare tuinbouwschool (van belang omdat de stijgende belangstelling voor onderwijs waarschijnlijk "stapsgewijs" verloopt);
- het afgenomen kindertal in het gemiddelde tuindersgezin.

Verder is van belang dat ook in dit geval waarschijnlijk de gelegenheid ten dele de behoefte schept.

Van deze drie factoren is alleen van eerstgenoemde het effect enigszins te quantificeren. De "meest realistische schatting" van het jaarlijkse aantal leerlingen stijgt van 10 naar 16 indien de gewenste opleidingssituatie (tabel 6.1) werkelijkheid zou zijn en in de berekening wordt uitgegaan van de potentiële belangstelling per opleidingscategorie.

De uitkomsten van het onderzoek bevestigen de indruk dat de belangstelling voor een hogere tuinbouwschool niet in de eerste plaats mag worden verwacht van de zijde van aanstaande tuinders. Er dient eerder te worden gedacht aan de behoefte aan hoger opgeleid personeel in bedrijven en instellingen die met de tuinbouwbedrijven te maken hebbe (periferie van de tuinbouw).

In bovenstaande benadering bleef echter de behoefte aan een hogere tuinbouwschool vanwege de personeelsvoorziening bij het bedrijfsleven, rondom de tuinbouw, buiten beschouwing, evenals de belangstelling van leerlingen die niet uit de tuindersgezinnen van het ZHG komen.

6.4 Behoefte aan scholing van medewerkers

In aanvulling op de gegevens over de opleiding van tuinders zijn enkele vragen gesteld over de opleiding van medewerkers. Dit ging uitsluitend over de Nederlandse medewerkers. Het was in dit kader niet mogelijk de medewerkers zelf te enquêteren.

Tabel 6.4 Procentuele verdeling aantal bedrijven naar aantal Nederlandse personeelsleden

Nederlandse personeelsleden	Aantal bedrijven in procenten
0	35
1	35
2 - 3	20
4 e.m.	10
Totaal	100

Van de bedrijven met personeel heeft 28% één of meerdere personeelsleden met een lagere tuinbouwschoolopleiding; van de bedrijven met één medewerker is dit 20%, van die met 2 à 3 medewerkers 26% en van die met 4 en meer 55%. Slechts zelden wordt aangegeven dat een medewerker weliswaar geen agrarische schoolopleiding heeft gevolgd maar wel cursussen. Het is echter mogelijk dat de tuinders niet altijd volledig zijn geïnformeerd.

Een kwart van de tuinders met personeel is van mening dat minstens één personeelslid eigenlijk onvoldoende opleiding heeft. Dit houdt dan in dat men meent dat men aan de medewerker meer zou

hebben indien deze meer opleiding zou hebben. Het gaat hierbij om 166 bedrijven met 222 personeelsleden die onvoldoende opleiding zouden hebben. Indien de tuinders van 38 jaar en ouder er net zo over denken gaat het in het ZHG in totaal om bijna 1000 personeelsleden.

Bijlage 1 Aantal tuinders naar kennismaking met belangrijkste collega's 1)

2 ^e collega	1 ^e collega									
	geen lie	fami- lie	onge- ving	vei- ling	opge- zocht	studie- club	voor- lich- ting	han- del	school	ove- rige taal
Geen	91	45	19	6	6	1	3	1	1	6
Familie	-	108	14	6	-	13	1	-	13	1
Woonomgeving (zelfde dorp)	-	66	111	18	-	14	6	6	30	6
Tijdens veilingbezoek	-	14	6	56	6	18	6	-	12	-
Op bedrijf opgezocht 2)	-	-	6	1	25	-	-	-	-	-
Studieclub	-	20	9	14	-	52	-	12	12	-
Via voorlichting	-	13	6	-	-	6	6	-	1	-
Via handel	-	7	1	-	7	1	-	14	-	-
Nog van school	-	14	12	6	-	2	6	6	31	-
Overige	-	-	13	-	-	1	-	-	18	6
Totaal	91	287	197	107	44	108	28	39	118	19
										1038

- 1) "Kunt U twee collega's in gedachten nemen, aan wie U het meest hebt gehad voor Uw eigen be-
drijf? Hoe hebt U hen leren kennen?"
2) "heb hem opgezocht" (70x) en "heeft mij opgezocht" (6x).

Bijlage 2 Aantal tuinders naar belangrijkste bronnen van informatie 1)

2 ^e bron	1 ^e bron van informatie									
	familie/ken. geen wel tuin- tuin- der der	ove- rige tuin- der	stu- die- club	ex- cur- sies	voor- con- su- lent	voorlichting par- ticu- liere schap	han- del	boek- hou- der	vak- bla- den	ove- rige taal
Geen	6	14	7	-	-	6	6	-	7	1
Familie/kennissen:										47
geen tuinder	-	12	-	-	-	6	-	-	-	-
wel tuinder	-	-	-	45	-	12	6	12	28	-
Overige tuinders	-	25	-	38	-	-	7	-	18	-
Studieclub	-	87	39	-	6	14	25	3	13	-
Excursies/demonstraties	-	1	1	29	-	1	6	-	-	-
Consulentschap/proefst.	-	37	21	64	6	-	1	13	12	6
Particuliere voorlichter	-	6	6	6	1	-	-	-	-	-
Vertegenwoordiger handel	6	13	24	1	1	6	6	-	12	-
Boekhouder	-	19	1	19	-	18	6	7	6	-
Vakbladen	7	50	24	53	-	1	-	14	6	-
Overige	-	6	-	12	-	12	-	6	-	-
Totaal	13	270	123	267	14	64	68	48	96	1
										1038

1) "Aan welke bron van informatie en advies hebt U het meest gehad in de jaren waarin U nu tuinder bent? Welke bron komt op de 2^e plaats?".

Literatuur

- J.T.W. Alleblas
Het managementniveau in de glastuinbouw.
Lezing tuinbouwdagen 1981.
- J. Berg
Education and jobs. The great training robbery 1970.
- A. de Block
Taxonomie van leerdoelen. Antwerpen-Amsterdam 1975.
- J.S. Bruner
The relevance of education 1972.
- H.C.J. Duijker e.a.
Leerboek der psychologie, Groningen 1981.
- J. Fägerlind
Formal education and adult earnings. A longitudinal study of the economic benefits of education, Stockholm 1975.
- C.A.M. Groenewegen, G.L. van der Weide
Onderwijs en bedrijfsleven vinden elkaar opnieuw.
Lezing tuinbouwdagen 1981.
- H. Harbers, M. van Hasselt
Participerend leren. In: Intermediair 17^e jaargang 28 (1981).
- V. Hoffman
Landwirtschaftliche Betriebsleiterforschung.
In Agrarwirtschaft 1981-4.
- J.J. Hoof en J. Dronkers
Onderwijs en arbeidsbestel, Deventer 1980.
- I. Illich
Deschooling society 1971.
- J.A. van Kemenade (e.d.)
Onderwijs, bestel en beleid, Groningen 1961.
- O. van de Lagemaat
Verbreding ... een didaktische opgave.
In Maandblad voor het land- en tuinbouwonderwijs februari 1980.
- G. van Leeuwen
Tuinarbeid in het Zuidhollands Glasdictrict.
LEI-publikatie 2.99, Den Haag 1977.
- A. Leeuwis
Het middelbaar agrarisch onderwijs. Terugblik en vooruitblik en lezing 17/18 februari 1982.

LITERATUUR (vervolg)

W. Lempert

Moralische Sozialisation durch den "heimlichen Lehrplan" des Betriebs. In: Zeitschrift für Pädagogik 27^e jaargang (1981) nr. 5.

G.D. Lowe, T.K. Pinhey

Do rural people place a lower value on formal education? (research note) In: Rural Sociology 45 (2) 1980.

W. Müller

Ausbildung und Betriebserfolg in der Landwirtschaft In: Ausbildung und Beratung 1981 (blz. 163 t/m 165).

P.J. Oud

De begrippen formeel, niet-formeel en informeel onderwijs, 1978.

H.J. Oudshoorn

De tuinders in Wateringen en de Lier, Den Haag 1957.

C.F. van Parreren

Psychologie van het leren, Deventer 1971.

B. van der Ploeg

Schoolopleiding van agrarische ondernemers in Zuid-Holland. In: Landbode no. 36 van jaargang 1980 (Holland blz. 22).

E.M. Rogers, F.F. Shoemaker

Communication of innovations. A crosscultural approach New York, 1971.

J. Visser

Evaluatie van de tuinbouwvoorlichting in het Westland en de Kring, Wageningen 1969.

Werkgroep Management Ontwikkeling in de tuinbouw:

Integratie begeleidingssystemen glastuinbouw (interim rapport) 1981

G.H. Wolsink

Leerlingen van het lager agrarisch onderwijs.

LEI-publikatie 2.132, Den Haag 1979.

G.H. Wolsink

Leerlingen van het middelbaar agrarisch onderwijs.

LEI-publikatie 2.143, Den Haag 1980.

H. van der Zande

Het Westland, de tuin van Europa, Den Haag 1978.

Zoghoul Morsy (e.d.)

Learning and working, Unesco Prospects Report , Gent 1979.